

การประเมินค่าเอกสาร

บทที่ 5-นี้ เป็นการอภิปรายผลการวิจัย ประเมินค่าเอกสารที่ได้จัดทำสาระสัง-
 เชนไปแล้ว โดยวิเคราะห์ถึงลักษณะ และคุณค่าของ เอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยในด้าน
 ต่าง ๆ กัน คือ ที่มาของอาณาจักรและการสืบราชสมบัติ การปกครอง สังคมและเศรษฐกิจ-
 ศาสนา ศิลปวิทยาขนบธรรมเนียมประเพณี และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งนี้
 โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical method) ดังกล่าวแล้วในบทที่ 2 เป็น
 แนวทางในการวิเคราะห์ และได้เสนอผลการวิเคราะห์และประเมินค่าเอกสารดังกล่าวใน
 ตารางที่ 2-16 ในแต่ละหัวข้อทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรลานนา สุโขทัย และอยุธยา
 ได้รวบรวมเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นหรือเกี่ยวข้องกับอาณาจักรทั้งสามไว้ส่วนหนึ่ง พร้อม
 ทั้งเสนอเอกสารไว้ส่วนหนึ่งซึ่งประกอบด้วย เอกสารหลัก และ เอกสารประกอบ ที่ให้ข้อมูล
 ในเรื่องเหตุการณ์นั้น ๆ เอกสารหลักในที่นี้หมายถึง เอกสารที่ตรวจสอบและประเมินค่า
 แล้วว่ามีคุณค่าเหมาะสมที่จะนำมา เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในหัวข้อปัญหาและ เหตุการณ์นั้น ๆ
 ได้ และเป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลในเรื่อง เหตุการณ์นั้นอย่างชัดเจนหรือสมบูรณ์กว่าเอกสารอื่น ๆ
 มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือมากกว่าเอกสารเล่มอื่นที่กล่าวถึงเรื่องราวอย่างเดียวกัน หรือเป็น
 เอกสารที่ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นอย่างมีเหตุผลที่สุด ในบรรดาเอกสารที่มีอยู่ใน
 เวลานี้ หรือเป็นเอกสารที่นักประวัติศาสตร์ไทยพิจารณาว่ามีคุณค่า ส่วนเอกสารประกอบ
 เป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลในเหตุการณ์นั้น ๆ เช่นเดียวกัน แต่มีคุณสมบัติรองจากเอกสารหลัก
 หรือเพียงแต่มีความเกี่ยวเนื่องเพียงเล็กน้อยกับเหตุการณ์นั้น หรือเป็นเอกสารประกอบเอก-
 สารหลักให้สมบูรณ์ทำให้เข้าใจชัดเจนขึ้น หรืออาจเป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลที่ช่วยให้เกิดแนว
 ความคิดในเรื่องนั้น ๆ ขึ้นได้ หรือประการสุดท้าย ในหัวข้อนั้น เอกสารอาจให้ข้อมูลใน
 เรื่องที่ข้องการไต่บัง แต่มีความเหมาะสมไม่พอที่จะเป็นเอกสารหลัก จึงจัดไว้เป็นเอกสาร
 ประกอบ นอกจากนี้ ห้ายชื่อเอกสารหลักและเอกสารประกอบในตาราง ได้ระบุปีที่พิมพ์เอก-
 สารนั้น ๆ ไว้ในวงเล็บ และให้หมายเลขหน้าที่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญที่นำมาอ้างอิงด้วย

ท้ายตารางแต่ละตารางเป็นการอภิปรายสาระของเอกสารประกอบตาราง โดยอภิปรายถึงเนื้อหาสาระของเอกสารในตอนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์อย่างกว้าง ๆ ในขอบเขตของวิชาบรรณารักษศาสตร์ คือ เสนอแนะว่าเรื่องเหตุการณ์ที่ยกมามีกล่าวถึงอยู่ในเอกสารเล่มใดบ้าง และกล่าวโดยย่อว่า เอกสารนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์นั้นอย่างไร เอกสารใดให้ประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวนั้น ๆ เพียงใด ข้อมูลจากเอกสารเล่มใดมีเหตุมีผลสมควรจะได้รับการพิจารณา หรือน่าจะได้รับการสังเกต และควรจะพิจารณาความตอนใดในเอกสารใดประกอบกับความในเอกสารเล่มใดบ้าง ดังนี้เป็นต้น

ที่มาของอาณาจักรและลำดับการสืบราชสมบัติ

ตารางที่ 2 ที่มาของอาณาจักรลานนาและลำดับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่ครองเมืองเชียงใหม่ และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ที่มาของอาณาจักร	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 241-295 - ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 คำานานสิงหนวัติกุมาร (2515) หน้า 95-140 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 92-94 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 3-29 - พื้น 15 ราชวงศ์ ในวารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์-เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 85-90 - คำานานพระธาตุคอกยู่เมือง เชียงแสน ในประชุมคำานานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 7-9 - เรื่องราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารลานนาไทย ในประชุมพงศาวดาร

ตารางที่ 2 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>2. ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ตั้งแต่พระเจ้ามังราย ถึงพระเมกุฎี และศักราชการครองราชย์</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 76 หน้า 210 - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 495-431 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 110-152 - ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 29-78 	<ul style="list-style-type: none"> ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 344-383 - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 2-32 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 445 - เรื่องราชวงศ์ปกครอง พงศาวดารล้านนาไทย ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 384-400 - ตำนานสิงหนวัติกุมาร ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 140-177 - พัน 15 ราชวงศ์ ในวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 85-110; (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 141-157; (ปีที่ 5, กันยายน 2514) หน้า 73-84

1. ที่มาของอาณาจักรลานนา เอกสารของลานนาฉบับต่าง ๆ ได้แก่ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ ตำนานพระธาตุคอกยุงหรือคอกยุง เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และตำนานสิงหนวัติกุมาร มีข้อความกล่าวโดยพิสดารถึงต้นวงศ์ของพระเจ้ามังรายว่า คือ ลาวจักราชซึ่งเป็นเทวมุขลงมาเกิดเป็นมนุษย์ครองเมืองหิริญนครเงินยาง แต่เอกสารดังกล่าวบอกตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนี้ต่างกัน บางทีว่าอยู่เชิงคอกยุง บางทีว่าอยู่ที่ริมแม่น้ำโขง สถานที่เดียวกับที่พระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงแสน แต่หนังสือพงศาวดารโยนกกล่าวว่าเมืองหิริญนครเงินยางหรือเชียงรายนี้อยู่ที่เชิงคอกยุง และแม้ว่าเรื่องกำเนิดของลาวจักราชจะเป็นตำนานนิยายซึ่งประกอบด้วยเรื่องเหนือธรรมชาติ (Myth) ก็ตาม แต่ความเชื่อในเรื่องที่ว่า ลาวจักราชเป็นต้นวงศ์ของพระเจ้ามังรายก็เป็นที่เชื่อถือสืบเนื่องกันมา แม้แต่หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ก็กล่าวในทำนองเดียวกัน ทั้งไม่ปรากฏเอกสารของลานนาเรื่องใดที่กล่าวแตกต่างไปจากนี้เลย ในเอกสารต่าง ๆ กล่าวว่า เชื้อสายของลาวจักราชมีสืบต่อมาจนถึงพระเจ้ามังรายซึ่งครองราชสมบัติที่เมืองหิริญนครเงินยาง แล้วมาสร้างเมืองเชียงรายครองอยู่ระยะหนึ่ง แล้วจึงไปสร้างเมืองเชียงใหม่

2. ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่ครองเมืองเชียงใหม่ เอกสารฝ่ายลานนากล่าวความไว้ค่อนข้าง ลำดับกษัตริย์ เรื่องศักราชการสร้างเมืองเชียงใหม่จากเอกสารต่าง ๆ ก็ตรงกันกับที่กล่าวไว้ในจารึกหลักที่ 76 ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น แต่ปีที่ครองราชย์ของกษัตริย์หลังจากพระเจ้ามังรายจนถึงพระเจ้าสามฝั่งแกนตามที่กล่าวไว้ในเอกสารจากตารางที่ 2 ข้อ 2 นั้นแตกต่างกันไปทุกฉบับ เรื่องนี้นักประวัติศาสตร์ยังมิได้ตรวจสอบให้ถูกต้องตรงกัน แต่ว่าในที่นี้สามารถตรวจสอบจากเอกสารต่าง ๆ ได้เพียงศักราชเดียว คือ ปีสิ้นพระชนม์ของพระเจ้ายู่กอนา ซึ่งตรงกับปีที่สมเด็จพระบรมราชาที่ 1 ยกทัพขึ้นไปตีเมืองลำปางไม่ได้แล้วยกทัพกลับ เป็น จ.ศ. 748 ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ซึ่งตรงกับปีสิ้นพระชนม์ตามที่กล่าวไว้ในเรื่อง พื้น 15 ราชวงศ์¹ ฉบับโบราณของ

¹ประเสริฐ ๗ นคร, "สุโขทัย-อยุธยา และเชียงใหม่ ในตำนาน 15 ราชวงศ์," ผลงานค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ(ไม่)เค็ม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514), หน้า 98.

หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร นำมากล่าวถึงในบทความของท่าน ส่วนปีการครองราชย์ตั้งแต่พระเจ้าทีโลกราชเป็นต้นไป หนังสือพงศาวดารโยนกตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และชินกาลมาลีปกรณ์ บอกศักราชตรงกันเป็นส่วนมาก

อนึ่ง หนังสือพงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และเรื่องราชวงศ์ปกรณ์ พงศาวดารลานนาไทย เป็นเอกสารที่บอกชื่อกษัตริย์ที่ครองเมืองเชียงใหม่ทุกองค์ ตำนานสิงหนวัติกุมารควรไ้ตรวจสอบเรื่องราวของเจ้าเมืองที่ไปครองเชียงใหม่ ส่วนเรื่องพื้น 15 ราชวงศ์ กล่าวความมาถึงตอนกลางรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช และชินกาลมาลีปกรณ์มีเรื่องราวมาถึงตอนกลางรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช และชินกาลมาลีปกรณ์มีเรื่องราวมาถึงตอนกลางรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช

ตารางที่ 3 ที่มาของอาณาจักรสุโขทัยและลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ที่มาของอาณาจักร	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 2 หน้า 13-14 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 45 หน้า 62 	<ul style="list-style-type: none"> - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 100 - พงศาวดารเหนือ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐฯและฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ) และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า 326-328 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 4-6 - จุดยุทธการวงศ์ความเรียง ใน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>2. ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง ตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ถึง พระมหาธรรมราชาบรมपाल และกษัตริย์ราชกาครองราชย์</p>	<p>- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 1 จารึกหลักที่ 4 หน้า 50 จารึกหลักที่ 5 หน้า 63 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 38 หน้า 26 จารึกหลักที่ 45 หน้า 62 จารึกหลักที่ 46 หน้า 71 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)</p>	<p>ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 49-59 - เรื่องพระร่วงสุโขทัย ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 84-90 - คำให้การชาวกรุงเก่า ในคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 11-17 - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 45-46 - จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 14 - เมืองไทยในจดหมายเหตุจีนในนิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506) หน้า 35 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า 504-512 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)</p>

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	<p>จารึกหลักที่ 93 หน้า 42</p> <p>จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-100</p> <p>จารึกหลักที่ 106 หน้า 126</p> <p>- อินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ในคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-447</p> <p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 339-343</p> <p>- พัน 15 ราชวงศ์ ในวารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 54-56; (ปีที่ 5, กันยายน 2514) หน้า 78</p> <p>- ประชุมจดหมายเหตุอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 27</p>	<p>(2507) หน้า 4-11</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 4-11</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23-30</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100-106</p>

1. ที่มาของอาณาจักรสุโขทัย เรื่องราวที่เก่าที่สุดของอาณาจักรสุโขทัยที่เชื่อถือ

ได้อย่างแน่นอนนั้นอยู่ในจารึกหลักที่ 2 กล่าวถึงเมืองต่าง ๆ ซึ่งภายหลังเป็นเมืองในอาณาจักรสุโขทัย คือ เมืองสระหลวง สองแคว สุโขทัย และเซียงหรือศรีสัชนาลัย โดยมีพ่อขุนศรีนาวนำถมครองเมืองสุโขทัย หลังจากที่พ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์ มีเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้นในอาณาจักรสุโขทัย ในที่สุดพ่อขุนบางกลางท่าว² และพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดผู้เป็นลูกของพ่อขุนศรีนาวนำถม ได้ร่วมมือกันขับไล่ขอมสมาคโสดผู้ล่าพงออกไปจากดินแดน แล้วพ่อขุนบางกลางท่าวจึงขึ้นครองเมืองสุโขทัย มีชื่อว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ บรรพบุรุษของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เท่าที่ทราบจากศิลาจารึกหลักที่ 45 มีเพียง 2 คนคือ พ่อขุนจิกและพ่อขุนจอก นอกจากนี้มีแต่เรื่องราวที่เป็นตำนานนิยาย (Legend) เกี่ยวกับพระร่วงคือ เรื่องพระร่วงอรุณ कुमार เมืองสวรรค์โลก ในพงศาวดารเหนือ และพระราชพงศาวดารสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมที่กล่าวว่า พระร่วงเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองทริภูมัย มีมารดาเป็นนางนาค แล้วได้มาครองอยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัย จากเรื่องอุลลุทการวงศ์ความเรียง³ กล่าวว่า พระร่วงเป็นลูกเจ้าเมืองสุโขทัยกับนางนาค ตายายนำมาเลี้ยงไว้ เมื่อเจริญวัยขึ้นได้ครองเมืองสวรรค์โลก หรือศรีสัชนาลัย ส่วนเรื่องพระร่วงสุโขทัย จากหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องพระร่วงสุโขทัยในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 กล่าวว่า พระร่วงเป็นลูกของกษัตริย์ผู้สร้างเมืองสุโขทัย ซึ่งมีเชื้อสายมาจากพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ผู้ครองเมืองอินทปัต และมีมารดาเป็นนางนาค ส่วนในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า พระร่วงหรือโรจราช (พระร่วงหรือโรจราชของคัมภีร์ตรงกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์) เป็นลูกของชายหนุ่มรูปงามแห่งตำบลบ้านโค และมีมารดาเป็นนางนาค พระร่วงมีอำนาจมาก ชาวบ้านจึงร่วมใจกันราชาภิเษกให้ครองเมืองสุโขทัย

2. ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงที่ครองกรุงสุโขทัย เอกสารที่บอกลำดับการครองราชย์ของกษัตริย์สุโขทัยคือ ศิลาจารึกหลักที่ 1 บอกลำดับกษัตริย์ตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ จนถึง พ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกหลักที่ 45 พิจารณาประกอบกับชินกาลมาลีปกรณ์ จะได้ลำดับกษัตริย์ที่ค่อนข้างถูกต้องตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ถึง พระเจ้าลิไทย ศิลาจารึก

²ชื่อนี้ที่ถูกถอดควรเป็น พ่อขุนบางกลางท่าว ตามที่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้ตรวจสอบใหม่จากหลักศิลาจารึก

หลักที่ 4 บอกรูปครองเมืองสุโขทัยของพระเจ้าลิไทยใน พ.ศ. 1890 และจารึกหลักที่ 5 บอกรูปครองเมืองศรีสัชนาลัยของพระเจ้าลิไทยใน พ.ศ. 1883 ซึ่งในปีนี้ก็ควรจะเป็นปีขึ้นครองเมืองสุโขทัยของพระเจ้าวันนากมด้วย³ ส่วนบรู๊ครองราชย์ของกษัตริย์องค์อื่น ๆ ที่นักประวัติศาสตร์ใช้ในปัจจุบัน ได้มาจากการแปลความจากข้อมูลที่ได้จากศิลาจารึก เนื่องจากศิลาจารึกมิได้บอกศักราชในเรื่องไว้โดยตรง และได้จากเรื่องจดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ และเรื่องเมืองไทยในจดหมายเหตุจีน⁴

เรื่องปีสวรรคตของพระเจ้าลิไทย พิจารณาได้จากหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวลำดับเหตุการณ์ก่อนไว้ว่า เมื่อพระรามาชิบคีสวรรคต ขุนหลวงพงษ์เสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรีได้เสวยราชย์ในกรุงศรีอยุธยา แล้วพระเจ้าลิไทยเมืองชัยนาทสวรรคต แล้วขุนหลวงพงษ์จึงเสด็จมาจากกรุงศรีอยุธยาศึกได้เมืองชัยนาท ความตอนนี้นำมาพิจารณาประกอบกับความในศิลาจารึกหลักที่ 106 ที่กล่าวว่า ปีมะเส็ง ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 1920 พระมหาธรรมราชาลิไทยสวรรคตไปแล้ว⁵ ศิลาจารึกหลักที่ 102 ซึ่งในตอนค้นจารึกชำรุด ปัจจุบันไม่ปรากฏข้อความ แต่ศิลาจารึกหลักนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 เรียกว่า ศิลาจารึกวัดพระพิงช้างเผือก และได้มีการอ่านส่วนที่ในปัจจุบันชำรุดไปหมดแล้วว่า "ศักราช 1296 (พ.ศ. 1917) ปีชาน ---ราชามหาธรรมเสด็จสวรรคตไปแล้ว..."⁶ ข้อความเหล่านี้พิจารณาประกอบกันกับ

³H.S.H. Prince Chand Rajani, Guide Through the Inscriptions of Sukhothai and Early Ayudhia (from Circa 1250 to 1550 A.D.), 1971, p.21. (Mimeographed).

⁴ประเสริฐ ณ นคร, "ความคลี่คลายแห่งประวัติศาสตร์ไทย", เรื่องเดิม, หน้า 24-5.

⁵ประเสริฐ ณ นคร, "เรื่องพระมหาธรรมราชาที่สองออกถวายบังคม", เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁶พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง (พระนคร: โรงพิมพ์ราชทัณฑ์, 2500) (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาวิเชียรปราการ), หน้า 77-8.

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ที่กล่าวไว้ว่า พ.ศ. 1913 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สวรรคต พ.ศ. 1913 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) เสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรีครองกรุงศรีอยุธยา และใน พ.ศ. 1914 พระองค์เสด็จไปได้เมืองเหนือทั้งปวง จากข้อความในหนังสือต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ พระเจ้าลิไทยจึงน่าที่จะสวรรคตในระหว่างปี พ.ศ. 1913-1914 ถ้าการลำดับเหตุการณ์ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์นั้นถูกต้อง แต่อย่างไรก็ตาม พระมหาธรรมราชาที่ออกถวายบังคมพระบรมราชาธิราชที่ 1 ใน พ.ศ. 1921 ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยานั้น จึงมิใช่พระเจ้าลิไทย

หลังจากพระเจ้าลิไทยสวรรคตแล้ว เอกสารมีใ้กล่าวไว้ว่า ผู้ใดได้เป็นใหญ่ในอาณาจักรสุโขทัย แต่มีเอกสารที่กล่าวนามผู้ครองเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรสุโขทัย ได้แก่ ศิลาจารึกหลักที่ 38, 45, 93, 102, 106 และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ โดยถือศักราชตามฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 1942 ตามศิลาจารึกหลักที่ 46 ที่กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเอกสารของลานนา คือ พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และ พื้น 15 ราชวงศ์ เรียกชื่อว่า พระเจ้าไสยลือไทย (กษัตริย์ที่ท้าวเย็กคุมขบวนไปตีเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน) พระเจ้าไสยลือไทยได้เป็นใหญ่อยู่ในอาณาจักรสุโขทัย จนถึง พ.ศ. 1962 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ก็กล่าวไว้ว่า พระมหาธรรมราชานฤพาน และเมืองเหนือทั้งปวงเกิดจลาจล ในครั้งนั้น สมเด็จพระอินทราชาเสด็จยกทัพไปถึงเมืองนครสวรรค์ และพระยามาลกับพระยารามออกมาถวายบังคม พระมหาธรรมราชาที่สิ้นพระชนม์องค์นี้ นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า คือ พระเจ้าไสยลือไทย เอกสารเรื่องสร้างพระพุทธรูปบาทศิลาคู่ไว้ ณ เมืองชัยนาท เมื่อ ปีมะแม พ.ศ. 1970 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 กล่าวถึงชื่อพระเจ้าสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรมราชา ผู้ครองเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) พระองค์ครองเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. 1962 ที่พระองค์เสด็จออกมาถวายบังคมสมเด็จพระอินทราชาแล้ว และคงจะครองมาจนถึงประมาณปี พ.ศ. 1981 อันเป็นปีที่พระราเมศวรราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เสด็จไปเมืองพิษณุโลก ตามศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ การเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนี้ คงเป็นการเสด็จไปครองเมืองในฐานะเป็นอุปราช ดังที่กล่าวไว้ในเรื่อง พื้น 15 ราชวงศ์

ตารางที่ 4 ที่มาของอาณาจักรอยุธยาและลำดับกษัตริย์ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ 1 ถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเอกสารอ้างอิงทางประ-
วัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ที่มาของอาณาจักร		<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารเหนือ ใน พระราชพงศาว ดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐฯ และฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และพงศา- วดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า 352-356, 366-371, 382-388 - คำให้การชาวกรุงเก่า ใน คำให้การ ชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประ เสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 32-55 - จุลยุทธการวงศ์ความเรียง ใน ประชุม พงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 69- 83 - เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ใน ประชุมพง- ศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 102- 104 - พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประ- เสริฐฯและฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และ พงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย)

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>2. ลำดับกษัตริย์ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและศักราชการครองราชย์</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์</p>	<p>เล่ม 2 (2504) หน้า 281-284</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 19-20</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 443</p> <p>- ราชอาณาจักรสยามหรือจดหมายเหตุลาอูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 (2510) หน้า 34-35</p> <p>- คำานานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 178</p> <p>- จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 56</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า 501-517</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 1-16</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)</p>

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	เสรีรัฐอักษรนิคี (2515) หน้า 443-	หน้า 1-16 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับ ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-33 - พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเล- ขา (2505) หน้า 98-110 - พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประ- เสรีรัฐฯและฉบับกรมพระปรมาภิไธย)และพง- ศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า 291

1. ที่มาของอาณาจักรอยุธยา จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ทำให้จำเป็นต้องแยกการพิจารณาออกเป็น 2 กรณี คือ นิทานที่อ้างอิงอยู่ในดินแดนบริเวณเมืองอยุธยา (Legend) และเรื่องราวที่มาของพระเจ้าอู่ทอง

ณ บริเวณอันเป็นที่ตั้งเมืองอยุธยา เดิมจะเป็นที่อยู่ของชนกลุ่มใดนั้น เรื่องราวที่มีในเอกสารล้วนเป็นเรื่องในตำนานนิยาย ซึ่งอ้างว่า เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นหรือเป็นเรื่องราวที่อ้างอิงอยู่ในบริเวณที่เป็นที่ตั้งเมืองอยุธยา เรื่องที่มีลักษณะตามที่กล่าวมานี้มีอยู่หลายเรื่อง บางเรื่องมีเนื้อความคล้ายคลึงกันมาก แต่บางเรื่องก็ต่างกันไป บางครั้งชื่อของบุคคลและสถานที่ในเรื่องมีซ้ำ ๆ กัน และบางเรื่องความค่อนข้างจะสับสน แม้ว่าเรื่องนิยายต่าง ๆ ที่อ้างอิงกับดินแดนที่เป็นอยุธยาดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ จะขาดหลักฐานที่น่าเชื่อถือมาสนับสนุนก็ตาม แต่เรื่องบางเรื่องก็ช่วยกระตุ้นให้เกิดแนวความคิดในการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับเมืองอยุธยาได้เช่นกัน

พงศาวดารเหนือเล่าเรื่องพระยาแกรกผู้เป็นชายพิการ ได้ครองเมืองของพระยาโคตรตะบอง ซึ่งสถานที่ที่เป็นเมืองนี้อยู่ในบริเวณฝั่งตรงข้ามทางทิศตะวันออกของเกาะเมืองอยุธยา แต่หนังสือเรื่องเดียวกันนี้เอง เล่าเรื่องพระยาแกรกอีกเรื่องหนึ่ง แต่เรียกชื่อเมืองว่า อินทปัตนคร ในเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าเล่าเรื่องพระยาแกรก แต่บอกชื่อเมืองว่า เมืองนครสวรรค์บุรี กษัตริย์ที่ครองต่อมาองค์หนึ่งชื่อ พระเจ้าสายน้ำผึ้ง กษัตริย์องค์นี้มีเชื้อสายสืบต่อมาจนถึงพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งไปสร้างเมืองเพชรบุรีเป็นเมืองหลวง พระเจ้าอู่ทองโอรส ของพระเจ้าอู่ทอง ได้ย้ายจากเพชรบุรีมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ส่วนเรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้งตามที่กล่าวในพงศาวดารเหนือมีว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งได้ครองเมืองอยู่ในบริเวณฝั่งตะวันออกของเกาะเมืองอยุธยา เมืองนี้มีความสัมพันธ์กับเมืองลพบุรี ในฐานะที่เมืองลพบุรีเป็นเมืองลูกหลวง และตามเรื่องกล่าวว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งองค์นี้ได้สร้างวัดพนัญเชิงขึ้น แต่ในพงศาวดารเหนือมีได้กล่าวว่าพระเจ้าสายน้ำผึ้งจะมีความเกี่ยวพันมาถึงพระเจ้าอู่ทองแต่อย่างใด ส่วนเรื่องพระยาแกรกในพงศาวดารเหนือกล่าวถึงดินแดนแถบนี้ว่า พระยาพานผู้เป็นลูกพระยาแกรกหนีบิดาเลี้ยงมาจากเมืองกาญจนบุรี มาครองเมืองแห่งหนึ่งซึ่งเป็นประเทศราช มีเชื้อสายสืบต่อมา ได้สร้างถาวรวัตถุในเมืองนั้น ชื่อของถาวรวัตถุทำให้ทราบว่า เมืองนั้นควรจะอยู่ในบริเวณที่เป็นอาณาเขตของเมืองอยุธยา นอกจากเรื่องตำนานนิยายตามที่กล่าวมา ซึ่งส่วนใหญ่จะกล่าวไปในทำนองเดียวกันว่าบริเวณใกล้ ๆ กับที่ตั้งเมืองอยุธยานั้น เป็นบ้านเมืองอยู่แล้ว พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิคก็กล่าวว่า พระพนัญเชิงซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองอยุธยาด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ (หรืออาจจะเรียกว่าทิศใต้ก็ได้) นั้น สร้างขึ้นก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาถึง 26 ปี

ข้อพิจารณาอีกประการหนึ่งคือ เรื่องที่มาของพระเจ้าอู่ทอง ตามที่กล่าวในเอกสารต่าง ๆ อาจจำแนกตามทิศทางที่พระเจ้าอู่ทองมาถึงเกาะอยุธยาได้ 2 ทางคือ มาจากทางทิศใต้ และทางทิศเหนือ เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวว่า พระเจ้าอู่ทองหนีภัยพิบัติมาจากเมืองเพชรบุรี หนังสือราชอาณาจักรสยามหรือจดหมายเหตุสุลต่านเบร์คมับสมบุรณด์กล่าวว่า พระเจ้าอู่ทองมาจากทางเหนือ แล้วไปตั้งเมือง"พิบल्ली"ซึ่งอยู่ทางใต้ก่อนที่จะขึ้นเหนือมาสร้างเมืองอยุธยา ส่วนเอกสารอื่น ๆ นอกจากนั้นก็กล่าวว่า พระเจ้าอู่ทองมาจาก

ทางทิศเหนือทางเดียว พงศาวดารเหนือมี 2 ความ ความหนึ่งว่าพระเจ้าอู่ทองกับพระเจ้าเชษฐามาจากเมืองฉะเชิงหลวง ผ่านเมืองสวรรคโลก แล้วมาพักอยู่ที่ท้ายเมืองฝั่งใต้ ราษฎรจึงยกให้เป็นกษัตริย์ครองเมือง มีตำแหน่งอยู่ที่เวียงเหล็ก ต่อมาจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยาในเกาะฝั่งตรงกันข้าม ส่วนพระเจ้าเชษฐาไปครองเมืองสุโขทัยอีกความหนึ่งกล่าวว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นลูกเศรษฐี ไล่แต่งงานกับธิดาเจ้าเมืองหนึ่งซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระยาแกรก ต่อมาในเมืองเกิดโรคห่าระบาด จึงอพยพมาทางใต้เป็นเวลานาน 15 วัน ถึงสถานที่แห่งหนึ่ง และได้สร้างเมืองอยุธยาขึ้น ส่วนเรื่องจุลยุทธการวงศ์ความเรียงเทศนาจุลยุทธการวงศ์ และพงศาวดารสังเขปฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกล่าวว่า มีเชื้อวงศ์ของพระเจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่ง ถูกข้าศึกกรุงวียงจันทน์มาอยู่ที่เมืองโคราช มีกษัตริย์ครองสืบต่อมาอีก 3-4 ชั่วคน ธิดากษัตริย์เสวยผลมะเขือจากไร่ของนายแสนปมทำให้เกิดพระกุมารขึ้น ธิดากษัตริย์และพระกุมารกับนายแสนปมจึงถูกลอบแพลงไปทางใต้ ไปอยู่ที่ไร่นายแสนปม ต่อมานายแสนปมได้ตั้งกองเนรมิตเมืองเทพมหานครหรือเทพนครขึ้น นายแสนปมได้ครองเมืองมีพระนามว่า พระเจ้าศรีวิชัยเชียงแสน ต่อมาเจ้าอู่ทองผู้เป็นโอรสได้ครองเมืองแทน แล้วได้อพยพไปทางทิศใต้ และสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กล่าวว่า เมื่อเจ้าเมืองแก้วบุตรประเทศสิ้นพระชนม์ ราษฎรจึงให้เจ้าอู่ทองบุตรเศรษฐีขึ้นครองเมือง เมื่อเกิดไข้ทรพิษระบาด พระเจ้าอู่ทองจึงเสด็จลงไปทางใต้ พระเชษฐาได้ครองเมืองสุพรรณบุรี ส่วนพระเจ้าอู่ทองยกทัพต่อมาจนถึงแม่น้ำใหญ่ ได้มาสร้างเมืองอยุธยา ในตำนานสิงหนวัติ กุมาร กล่าวถึงพระองค์ไชยศิริผู้เป็นเชื้อสายพระเจ้าพรหมครองเมืองไชยปราการ ทิ้งเมืองหนีข้าศึกลงมาทางใต้ มาถึงเมืองกำแพงเพชร หลังจากนั้น ความในตำนานสิงหนวัติกุมาร เป็นเรื่องราวของอาณาจักรลานนา จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ที่พม่าชิงเมืองหงสาวดี ปรากฏอาณาจักรลานนาได้แล้ว ก็ได้กล่าวต่อไปว่า พม่าชิงมายกลงมาที่กรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. 930 ได้ฆ่ากษัตริย์อยุธยาผู้เป็นเชื้อสายพระเจ้าพรหม นอกจากนี้ เรื่องจดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณยังมีข้อความที่ควรพิจารณาคือ ในตอนสุดท้าย ได้กล่าวว่าชาวสยามหลอกกันเป็นเชื้อสายชาวหูล่า และหูล่าก็ก่อกำเนิดกษัตริย์เป็นสตรีชื่อ ลีวีเหียะ⁷

⁷ หูล่าก๊ก น่าจะเป็นหริภุญชัย ซึ่งมีปฐมกษัตริย์เป็นสตรีคือ พระนางจามเทวี

การปกครอง

ตารางที่ 5 เหตุการณ์สำคัญในค่านการปกครองและลักษณะการปกครองของอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. สมัยก่อนพระเจ้ามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 262-295 - มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 1-8 - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 11-12 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 9-29 - เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารล้านนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 375-383 - คำานานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 132-140 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 90-100
2. สมัยเชียงใหม่ตอนต้น: สมัยพระเจ้ามังราย ถึง พระเจ้าคำฟู	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 252-255, 296-315 - มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 2 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 29-41 - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 12-13 - คำานานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 140-163
3. สมัยเชียงใหม่ตอน	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514)

ตารางที่ 5 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
กลาง: สมัยพระเจ้า ผายุ ถึง พระเจ้าติ- โลกราช	(2504) หน้า 315- 382 - พงศาวดารเมือง น่าน ใน ประชุมพง- ศาวดารฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 417- 425	หน้า 41-68 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลง งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 50- 57, (ปีที่ 5, กันยายน 2514) หน้า 74-84 - เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนา ไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 387- 392
4. สมัยเชียงใหม่ตอน ปลาย: สมัยพระยอด- เชียงราย ถึง พระเม อูฉี	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 383- 431	- คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 68-78 - เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนา ไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 393- 400

1. สมัยก่อนพระเจ้ามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ เอกสารที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้
มาก และแสดงสภาพของเมืองต่าง ๆ ได้ชัดเจน ตลอดจนการสะท้อนความคิดของพระเจ้า
มังรายในการรวบรวมเมืองเหล่านี้เข้าด้วยกัน ได้แก่ พงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมือง
เชียงใหม่ และคำานานพื้น 15 ราชวงศ์ ส่วนเรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย
พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และคำานานสิงหนวัติภูมารนั้น กล่าวไปในทำนองเดียว

กัน แต่มิได้สะท้อนสภาพการณ์ชัดเจนเท่ากับเอกสาร 3 เรื่องแรก

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครองในอาณาจักรลานานัน เอกสารมิได้กล่าวถึงโดยตรง แต่อาจสะท้อนให้เห็นสภาพได้จากจริยวัตรของผู้ครองเมือง เช่น ในสมัยพระเจ้ามังรายขณะที่ครองอยู่ที่เมืองกุมกาม ได้เคยออกไปดูแลความทุกข์สุขของไพร่บ้านพลเมืองด้วยพระองค์เอง เอกสารที่กล่าวถึงความขี้ใจมากได้แก่พงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ นอกจากนี้ในเอกสารเรื่องมังรายศาสตร์ ยังได้แสดงสถานะภาพของไพร่บ้านพลเมือง และธรรมเนียมปฏิบัติต่อไพร่บ้านพลเมืองด้วย เรื่องพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ก็ได้กล่าวถึงธรรมเนียมของผู้ปกครอง เช่นเดียวกับมังรายศาสตร์ หากแต่ว่าเป็นการกล่าวในเหตุการณ์สมัยขุนจอมธรรม แยกไปสร้างเมืองภูกามยาว (พะเยา) อย่างไรก็ตาม ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวน่าจะเป็นพฤติกรรมที่กษัตริย์ราชวงศ์มังรายถือเป็นแบบปฏิบัติสืบต่อกันมา

2. สมัยเชียงใหม่ตอนต้น ลักษณะการปกครองเมือง การแบ่งอาณาเขตภายในเมืองออกเป็นพื้นนา และการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของข้าราชการให้รับผิดชอบในด้านต่าง ๆ อันเป็นลักษณะการปกครองเมือง และหัวเมืองของลานานัน เห็นได้อย่างชัดเจนในเหตุการณ์ที่พระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงแสน ซึ่งมีกล่าวอยู่ในพงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และพงศาวดารโยนก ตอนที่กล่าวถึงขุนจอมธรรมสร้างเมืองพะเยา ได้กล่าวถึงพื้นที่ที่แบ่งออกเป็นพื้นที่ขึ้นกับเมืองพะเยาคด้วย เอกสารเท่าที่กล่าวมานี้จะแสดงให้เห็นลักษณะการปกครองเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักรลานานาได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ในหนังสือมังรายศาสตร์ตอนต้น ยังได้กล่าวถึงการจัดแบ่งอัตรากำลังในกองทหารด้วย

เมืองในอาณาจักรลานานาที่มีความสัมพันธ์ในสมัยนี้ คือ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ทางภาคตะวันตกของเทือกเขาผีปันน้ำ เมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนซึ่งอยู่ทางภาคตะวันออก ในพงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ และคำานานสิงหนวัติกุมาร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในสมัยนี้ ศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรลานานากระจายอยู่ตามเมืองทั้งสามที่กล่าวมานี้

3. สมัยเชียงใหม่ตอนกลาง เอกสารทุกฉบับเว้นแต่พงศาวดารเมืองน่าน ใน

ตารางที่ 5 ข้อ 3 กล่าวต้งกันว่า ตั้งแต่พระเจ้าผายูเป็นต้นมา กษัตริย์ของลานนาได้มาครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ไปปกครองเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร สำหรับเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พงศาวดารโยนกได้รวบรวมความมาจากหนังสืออื่น ๆ อย่างถูกต้องเป็นที่น่าเชื่อถือได้ ส่วนตำนานสิงหนวัติภูมิร สามารถใช้สอบสวนเหตุการณ์เรื่องนี้ทางค่านเมืองเชียงแสนได้เป็นอย่างดี

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เอกสารทุกเล่มในตารางที่ 5 ข้อ 3 กล่าวถึงเรื่องการโยกย้ายสับเปลี่ยนข้าราชการตามหัวเมืองต่าง ๆ และการรวมเมืองแพะและน่านเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรลานนา ในเรื่องนี้ พงศาวดารโยนกได้รวบรวมเรื่องจากเอกสารต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน ส่วนพงศาวดารเมืองน่านเป็นตำนานเล่มเดียวที่กล่าวถึงที่มาของเมืองน่าน และสามารถใช้ประกอบในการพิจารณาถึงสาเหตุที่พระเจ้าติโลกราชผนวกเมืองน่านเข้าไว้ในอาณาจักรลานนาได้อย่างมีเหตุผลดีกว่าที่กล่าวไว้ในเอกสารเล่มอื่น

4. สมัยเชียงใหม่ตอนปลาย นับตั้งแต่พระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์ บรรดาข้าราชการในเมืองเชียงใหม่มีอำนาจมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะภายหลังที่พระยศเกล้าสิ้นพระชนม์ สภาพการณ์ที่ข้าราชการมีอำนาจมากขึ้นกล่าวอยู่ในเอกสารในตารางที่ 5 ข้อ 4 ซึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ต้งกัน และชัดเจน โดยเฉพาะพงศาวดารโยนก รวบรวมเหตุการณ์นี้จากหนังสืออื่น ๆ ไว้ครบถ้วน

ตารางที่ 6 เหตุการณ์สำคัญค่านการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยสมัยราชวงศ์พระร่วง และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. อาณาจักรสุโขทัยสมัยแรก: สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ถึงสมัยพระเจ้าลิไทย	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-6 จารึกหลักที่ 3 หน้า 38-43	- จีนกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 100-101 - นิทานพระพุทธรลีหิงค์ (2506) หน้า 41-43

ตารางที่ 6 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	จารึกหลักที่ 4 หน้า 50-53 จารึกหลักที่ 5 หน้า 61-63 จารึกหลักที่ 8 หน้า 110-114 - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 271-272	- คำนานพระธาตุคอกอยสุเทพ ใน ประชุมคำนานพระธาตุภาคที่ 1 และ ภาคที่ 2 (2513) หน้า 142-144 - คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 15 - เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม คม 2506) หน้า 33
2. อาณาจักรสุโขทัย สมัยหลัง: สมัยหลัง พระเจ้าลิไทย ถึง สมัยพระมหาธรรม- ราชาบรมपाल	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 38 หน้า 26-28 จารึกหลักที่ 46 หน้า 72-73 จารึกหลักที่ 49 หน้า 83-87 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 93 หน้า 54-55 - สร้างพระพุทธรูปบาทศิลา... ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (2510) หน้า 27 - พระราชทานสมณศักดิ์...ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (2510) หน้า 26	- ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 97-98 - นิทานพระพุทธรูปสิงค์ (2506) หน้า 56-65 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-100 จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-129 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (2507) หน้า 504-512 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 4-11 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ตารางที่ 6 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	<p>พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-447</p> <p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 328-331</p>	<p>ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 4-11</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23-30</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100-106</p>

1. อาณาจักรสุโขทัยสมัยแรก ศิลจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงอาณาเขตในสมัยพ่อขุนรามคำแหงที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะทางค่านทีศิ์ได้ว่ามีอาณาเขตไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยตอนนี้ เมื่อพิจารณาจากพงศาวดารโยนกในตอนทีกล่าวถึงพระร่วงองค์หนึ่ง ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อรับพระพุทธรสิหิงค์ ซึ่งรวบรวมมาจากค่านานพระพุทธรสิหิงค์⁸

⁸หนังสือค่านานพระพุทธรสิหิงค์ฉบับนี้ แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เมื่อ พ.ศ. 2449 ต่อมากรมศิลปากรมอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร แปลใหม่ และจัดพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2506 ได้เรียกชื่อให้ใกล้เคียงกับต้นฉบับภาษาบาลีว่า นิทานพระพุทธรสิหิงค์

และหนังสือชินกาลมาลินี⁹ และเมื่อพิจารณาประกอบกันกับหนังสือนิทานพระพุทฺธสังคีต และชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งเป็นฉบับแปลขึ้นใหม่ด้วยแล้ว จะเห็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยและนครศรีธรรมราชชัดเจนขึ้นอีก เพราะว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 เอง เมื่อพิจารณาถึงการจารึก ซึ่งมีการจารึกเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง¹⁰ ทำให้ไม่อาจแน่ใจว่า วัตถุประสงค์ในการจารึก โดยเฉพาะที่กล่าวถึงเขตแดนของอาณาจักรสุโขทัยตอนนั้น มีเพื่อเป็นการประกาศ หรือว่าเพื่อยอพระเกียรติของพระมหากษัตริย์สมัยนั้นแน่ ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเอกสารทั้งสามเรื่องควบคู่กันไป และในหัวข้อนี้ ควรพิจารณาความในพงศาวดารโยนก และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตอนที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระร่วงกับเมืองอื่น ๆ นอกอาณาจักรว่าเป็นญาติกัน ซึ่งอยู่ในตอนพระเจ้ามังรายคัดลอกเรื่องราวพระร่วงเป็นฐักกับเทวีพระเจ้าว่เมืองคัวย และนอกจากนี้ ในเรื่องเมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ตอนที่ว่า ก่านมู่ตึง ส่งทูตไปจากเมืองบี๋ฉานหู่ลี ไปเมืองจีนใน พ.ศ. 1837 มักจะได้รับการนำมาพิจารณาในเรื่องอาณาเขตของสุโขทัยอยู่เนื่อง ๆ

ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ในเรื่องการปกครองที่ว่า เมื่อศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวงของอาณาจักรสุโขทัยนั้น ความในศิลาจารึกหลักที่ 1, 3, 4 และ 5 ได้แสดงว่าน่าจะเป็นเช่นนั้นมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าลิไทย หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ และพงศาวดารโยนก ตอนที่ว่าคัวยพระสุมนเณรไค้พระธาตุ แล้วนำไปให้เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยและเจ้าเมืองสุโขทัยหอกพระเนตร ถือเป็นเอกสารที่ใ้ประกอบในการพิจารณาเรื่องนี้ได้ ส่วนเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรสุโขทัย ศิลาจารึกหลักที่ 3, 4, 5 และ 8 บอกชื่อเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในอาณาจักรสุโขทัยในสมัยนี้ โดยเฉพาะหลักที่ 3 ตอนที่กล่าวถึงก่อนสมัยที่พระเจ้าลิไทยจะขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัยว่า บ้าน

⁹หนังสือชินกาลมาลินีฉบับนี้ แปลโดย พระวิเชียรปรีชา พระยาพจนานพิมล หลวงจุกมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และหลวงธรรมาภิมณฑ์ ซึ่งได้พิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2451 ต่อมากรมศิลปากรมอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ท.ท.แสง มนวิฑูร แปลใหม่ และได้พิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2501 เรียกชื่อตามต้นฉบับภาษาบาลีว่า ชินกาลมาลีปกรณ์

¹⁰ดูที่สาระสังเขป จารึกหลักที่ 1 ในมที่ 4 หน้า 52 ในวิทยานิพนธ์นี้

เมืองภายในอาณาจักรขาดจากกัน ไม่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ละเมืองต่างเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน สะท้อนให้เห็นสภาพที่แท้จริงในการปกครองของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งตั้งเป็นอาณาจักรขึ้นได้โดยที่มีเมืองต่าง ๆ มารวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ศิลาจารึกหลักที่ 1 แสดงถึงความสัมพันธ์ของพ่อขุนรามคำแหงและไพร่บ้านพลเมืองภายในเมืองสุโขทัยอย่างชัดเจนว่า เป็นไปอย่างใกล้ชิด

2. อาณาจักรสุโขทัยภายหลังจากที่พระเจ้าลิไทยสวรรคตแล้ว เรื่องอาณาเขตของสุโขทัยมีกล่าวอยู่ใน ศิลาจารึกหลักที่ 93 และ 46 ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักร สะท้อนให้เห็นได้จากจารึกหลักที่ 7 ก. หรือหลักที่ 38 สถานะของเมืองสำคัญคงมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ดังเช่นศิลาจารึกหลักที่ 8 ค. หรือหลักที่ 46 หลักที่ 7 ก. หรือหลักที่ 38 และ เรื่องสร้างพระพุทธรบาทศิลาคู่ไว้ ณ เมืองชัยนาทเมื่อ ปีมะแม พ.ศ. 1970 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1

อิทธิพลทางการปกครองของอาณาจักรอยุธยาที่มีต่ออาณาจักรสุโขทัยในสมัยนี้ พิจารณาได้จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ โดยเฉพาะเรื่องจักราชควรใช้ตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และควรพิจารณาศิลาจารึกหลักที่ 49 และเรื่องพระราชทานสมณศักดิ์ ให้เจ้าเงาะพุทธสาคร เลื่อนขึ้นเป็นพระครูธรรมโมลีศรีราชบุตร ในปีมะแม พ.ศ. 1959 รัชกาลสมเด็จพระอินทราชาเจ้า ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 หน้า 26 ประกอบกัน อิทธิพลทางการปกครองของอาณาจักรอยุธยาในสมัยที่พระเจ้าลิไทยสวรรคตใหม่ ๆ ศึกษาได้จากพงศาวดารโยนก ตอนที่ว่าด้วยเรื่องพระพุทธรูปสังข์ ซึ่งรวบรวมมาจากหนังสือชินกาลมาลินีและตำนานพระพุทธรูปสังข์ หรือจากหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์และนิทานพระพุทธรูปสังข์ซึ่งเป็นฉบับที่แปลขึ้นใหม่ และพิจารณาเอกสารดังกล่าว ประกอบกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และศิลาจารึกหลักที่ 102 และ

ตารางที่ 7 เหตุการณ์สำคัญในเรื่องการปกครองของอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดิน
 คินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ศึกษาจากกฎหมาย ปกครอง	<p>- กฎหมายตรา 3 ดวง (2505-2506)</p> <p>กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 69-159</p> <p>พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 219-277</p> <p>พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (เล่ม 1, 2505) หน้า 278-327</p> <p>พระไอยการอาชญาหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 1-105</p> <p>พระไอยการอาชญาราษฎร์ (เล่ม 4, 2505) หน้า 106-114</p> <p>พระไอยการกระษัตริย์ (เล่ม 4, 2505) หน้า 123-148</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า 513</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 12</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 12</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 30-31</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 107</p>
2. ศึกษาตามพฤติ- กรรมการปกครอง	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ในคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพง-</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า 502-517</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา-</p>

ตารางที่ 7 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	ศาสดาจารย์ เกชาธิบดี หลวง ประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-449 - กฎหมายตรา 3 ดวง (2505-2506) พระไอยการลักษณะรับฟ้อง (เล่ม 2, 2505) หน้า 27-37 พระไอยการอาชญาหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 34, 48, 75-76 และ 92	ยานฉบับพันจันทุนมาศ (เจิม) (2507) หน้า 2-16 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 1-16 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับ ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-33 - พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ เลขา (2505) หน้า 98-110 - พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระ ราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวง ประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า 286-289

การศึกษาเรื่องการปกครองของอาณาจักรอยุธยาในขอบเขตของวิทยานิพนธ์เรื่อง
 นี้ จะศึกษาได้จากเอกสาร 2 ประเภท คือ ศึกษาจากกฎหมายตรา 3 ดวง และศึกษาจาก
 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ในที่นี้ จะได้เสนอเอกสารในหัวข้อนี้ตามลักษณะเนื้อหาที่
 พบในเอกสารเป็น 2 ลักษณะ คือ ศึกษาจากกฎหมายปกครอง (Legal approach)
 และศึกษาตามพฤติกรรมกรรมการปกครอง (Behavioral approach)

1. ศึกษาจากกฎหมายปกครองของอาณาจักรอยุธยา จากกฎหมายตรา 3 ดวง
 ได้พบว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 นั้น มีกฎหมายลักษณะอาชญาหลวงและลักษณะ

อาญาราชฎี ซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการที่บุคคลคิดคัดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ ประทุษร้าย เบียดบังลอบลักถ้วยสาอากร และพระราชทรัพย์ตลอดจนกระทำความผิดล่วงเกินพระราชอาญาแห่งพระมหากษัตริย์ มีกฎหมายเดียวบาลเป็นกฎหมายรักษาความสงบความปลอดภัยในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนระเบียบการเข้าเฝ้าและพระราชกิจส่วนพระองค์ ต่อมาใน พ.ศ. 1977 ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 และ พ.ศ. 1994 ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมายลักษณะกบฏศึกซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการติดกบฏประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการประทุษร้ายทำลายความสงบในบ้านเมือง และในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้เอง ได้มีการปฏิรูปการปกครองซึ่งจะศึกษาได้จากพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง อันเป็นการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของฝ่ายพลเรือน ทหาร และข้าราชการหัวเมือง กำหนดศักดินาราชทินนามตามตำแหน่งยศหน้าที่ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน รวมทั้งกำหนดสถานะของเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักร นอกจากนี้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแทบทุกฉบับจะให้ข้อความสั้น ๆ เกี่ยวกับเรื่องการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งจะช่วยขยายความเรื่องนี้ในกฎหมายตรา 3 ดวงให้เข้าใจชัดเจนขึ้น

2. ศึกษาตามพฤติกรรมการปกครอง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแทบทุกฉบับ แสดงให้เห็นลักษณะความเกี่ยวพันระหว่างเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักร เมืองที่มีความสำคัญทางการปกครอง พระเจ้าแผ่นดินก็จะส่งพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์ไปปกครอง ความสำคัญของเมืองเหล่านี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของเหตุการณ์ในแต่ละสมัย กล่าวคือ ในสมัยเริ่มแรก เมืองที่มีความสำคัญได้แก่เมืองลพบุรีและสุพรรณบุรี ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาแผ่ขยายอาณาเขตรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้าด้วยกันแล้ว เมืองที่มีความสำคัญรองไปจากอยุธยา ก็เปลี่ยนไปเป็นเมืองพิษณุโลก ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองคือกษัตริย์และประชาชนจะอยู่ห่างจากกัน เนื่องจากมีข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณทำหน้าที่ในนามของกษัตริย์ ไม่เหมือนกับในสมัยแรก ๆ ของอาณาจักรล้านนา และสุโขทัย ซึ่งเอกสารทางประวัติศาสตร์ของทั้งสองอาณาจักรกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า กษัตริย์ประชาชนมีโอกาสที่จะมีความสัมพันธ์กันแบบตัวต่อตัวได้ (Face to face relationship) ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และประชาชนในอาณาจักรอยุธยาดังกล่าวนี

ไม่มีเอกสารใดกล่าวถึงอย่างชัดเจน แต่กฎหมายตรา 3 ดวง เรื่องกฎหมายลักษณะรับฟ้อง และกฎหมายลักษณะอาญาหลวงจะสะท้อนแนวความคิดในเรื่องนี้ได้ นอกจากนี้เรื่องลักษณะความสัมพันธ์ทั้ง 2 ประการตามที่กล่าวมาแล้ว พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจะให้ความรู้เกี่ยวกับอาณาเขตการปกครองของอาณาจักรอยุธยาในแต่ละรัชสมัยด้วย

สังคมและเศรษฐกิจ

ตารางที่ 8 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับเรื่อง สังคมและเศรษฐกิจของอาณาจักรลานนาสมัยราชวงศ์มังราย และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. สภาพทางสังคม	- มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 1-126 - พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงใหม่ ใน ประชุมพงศาว- ดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 11-12 และ 14	
2. สภาพทางเศรษฐกิจ	- มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 96-125 - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 264	- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 10 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน แถลงงาน ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 91 - ตำนานพระธาตุจุมพิตนคร ใน ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และ ภาคที่ 2 (2513) หน้า 81-82

1. สภาพทางสังคมของอาณาจักรลานนา ในพงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน ในพงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน ตอนขุนจอมธรรมไปสร้างเมืองพะเยา ได้กล่าวถึง คุณธรรมที่ผู้ครองเมืองควรปฏิบัติ และความทำนองเดียวกันมีกล่าวอยู่ในหนังสือมังรายศาสตร์ ได้สะท้อนถึงการแบ่งชั้นในสังคม ซึ่งในที่นี้จำแนกอย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ชั้น คือ ผู้ปกครอง ได้แก่พระมหากษัตริย์และข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ และ ผู้ถูกปกครองซึ่ง ได้แก่ราษฎร หรือที่เรียกว่าไพร่ ข้อความจากเอกสารทั้งสองเรื่อง แสดงให้เห็นสภาพการถือครองที่ดินด้วยว่า พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดิน ราษฎรเป็นไพร่ที่ดินที่กิน นอกจากนี้ หนังสือมังรายศาสตร์ยังได้แสดงถึงการมีข้าซึ่งเกิดจากการที่มีไพร่ชายกัวด้วย บทบัญญัติที่ว่า คุ้มการแต่งงาน การหย่าร้าง และการแบ่งสินสมรสตามที่มีกล่าวในหนังสือมังรายศาสตร์ สามารถสะท้อนให้เห็นระบบครอบครัวของชาวลานนาได้ สรุปได้ว่า สภาพทางสังคมโดยทั่วไปของอาณาจักรลานนาควรศึกษาจากหนังสือมังรายศาสตร์ เพราะข้อความกฎหมายจากมังรายศาสตร์สะท้อนถึงลักษณะสังคมของชาวลานนาได้อย่างชัดเจนกว่าเอกสารอื่น ๆ

2. สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปของลานนา ขึ้นอยู่กับการประกอบอาชีพทางด้าน กสิกรรม หนังสือมังรายศาสตร์มีข้อกำหนดในการตัดสินความเกี่ยวกับการละเมิดในเรื่องทาง กสิกรรมไว้มาก และยังให้ความรู้ด้วยว่า ในอาณาจักรลานนา มีการทค่น้ำและทำเหมือง ฝายเพื่ออำนวยความสะดวกแก่การกสิกรรม นอกจากนี้การล่าสัตว์ก็ยังมีการกล่าวถึงในหนังสือนี้ด้วย การประกอบอาชีพพาณิชย์กรรม มีกล่าวถึงอยู่บ้างในพงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ และ พื้น 15 ราชวงศ์ ในตอนที่พระเจ้ามังรายประทับอยู่ที่เมืองฝาง และได้ทราบข่าวความเจริญรุ่งเรืองของหริภุญชัยจากบรรดาพ่อค้าที่มาค้าขาย ณ เมืองฝาง และในตำนานพระธาตุจุมพิตนครที่กล่าวถึงนั้นบทบัญญัตินั้น กล่าวว่า บุคคลผู้นี้มีเพื่อนเป็นพ่อค้ามาช่วยกัน สร้างวัด แสดงให้เห็นว่า ได้มีการประกอบอาชีพทางพาณิชย์กรรม การใช้เงินตราเป็น ตัวกลางแลกเปลี่ยนในการซื้อขาย ก็มีปรากฏอยู่ในหนังสือมังรายศาสตร์ ในตอนกำหนดบท ลงโทษผู้ปลอมแปลงเงินตรา

ตารางที่ 9 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับเรื่องสังคัมและเศรษฐกิจของอาณาจักรสุโขทัยสมัยราชวงศ์พระร่วง และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. สถาปทางสังคัม	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-5 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 49 หน้า 83,86	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 3 หน้า 42 จารึกหลักที่ 5 หน้า 61
2. สถาปทางเศรษฐกิจ	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-5 จารึกหลักที่ 3 หน้า 42 จารึกหลักที่ 13 หน้า 183	- จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยาม แต่โบราณ (2511) หน้า 11-14 - เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม ค.ศ. 2506) หน้า 31-36

1. สถาปทางสังคัมของอาณาจักรสุโขทัย ศิลาจารึกหลักที่ 1 ได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไปของพลเมือง และแสดงถึงการจัดแบ่งที่ดินในเมืองสุโขทัยเพื่อใช้ประโยชน์ออกเป็นสัดส่วน และเนื่องจากเป็นสังคัมกสิกรรม การถือครองที่ดินของประชาชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ ในศิลาจารึกหลักที่ 49 มีเรื่องนายอินทสรศักดิ์ขอที่ดินสร้างวัดค้อออกญาธรรมราชา แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นเจ้าของที่ดิน ส่วนราษฎรเป็นเพียงผู้อาศัยอยู่ในที่ดินของพระองค์เท่านั้น แต่ศิลาจารึกหลักที่ 1 ได้กล่าวถึงเรื่องสิ่งปลูกสร้างในที่ดินว่า ใครทำไว้ผู้นั้นก็เป็นเจ้าของ ซึ่งแสดงว่า ราษฎรมีสិทธิแต่ในทรัพย์สินที่ตนผลิตขึ้นจากที่ดินเท่านั้น การกล่าวถึงเรื่องที่พ่อขุนรามคำแหงปรนนิบัติบิดามารดาและพี่ แล้วภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองในศิลาจารึกหลักที่ 1 รวมทั้งศิลาจารึกหลักที่ 3 และหลักที่ 5 กล่าว

ถึงประโยคที่ว่า "พ่อตายไว้แก่ลูก พี่ตายไว้แก่น้อง" นั้น เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นระบบครอบครัวของชาวสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

2. สภาพทางเศรษฐกิจของอาณาจักรสุโขทัย การประกอบอาชีพทางกิจกรรม เช่น ทำนา ทำสวนผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวสุโขทัย มีกล่าวถึงอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 และหลักที่ 3 นอกจากนี้ จารึกหลักที่ 13 ที่กล่าวถึงการห้ามราษฎรนำข้าวในยุ้งฉางไปหว่านไปค้า เป็นการชี้ให้เห็นลักษณะของการรวมผลิตผลเป็นส่วนกลางคล้ายเหมือนกัน และในจารึกหลักนี้ก็แสดงว่า การชลประทานสำหรับการกสิกรรมได้มีขึ้นแล้วในสมัยนั้น ในศิลาจารึกหลักที่ 1 และหลักที่ 3 แสดงให้เห็นว่า การประกอบพาณิชย์กรรมมีอยู่ทั่วไป ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงทิศทางอันเป็นที่ตั้งของสถานที่ซึ่งเป็นที่ทำการค้าขาย ประชาชนประกอบการค้าได้อย่างเสรีโดยมิต้องเสียภาษีในการนำสินค้าเข้าหรือออกจากเมืองสุโขทัย นอกจากนี้ ในศิลาจารึกหลักที่ 13 ยังได้กล่าวถึงชาวละว้าซึ่งมาซื้อข้าวจากชาวสุโขทัย ส่วนเรื่องการค้าขายกับดินแดนที่ห่างไกลนั้น ถ้าหากว่าชาวเสียนที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนตามสำนวนแปลทั้งสองฉบับคือชาวสุโขทัยแล้ว ชาวสุโขทัยก็ย่อมมีการติดต่อค้าขายทางทะเลไปไกลถึงประเทศจีนด้วย

ตารางที่ 10 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับเรื่อง สังคมและเศรษฐกิจของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึง แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก
1. สภาพทางสังคม	- กฎหมายตรา 3 กวาง (2505-2506) พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 219-277 พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (เล่ม 1, 2505) หน้า 278-327

ตารางที่ 10 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก
	<p>พระโอยการลักษณะฉัวเมีย (เล่ม 2, 2505) หน้า 205-284</p> <p>พระโอยการทาส (เล่ม 2, 2505) หน้า 336-343</p> <p>พระโอยการลักภากูเมียผู้คนท่าน (เล่ม 3, 2506) หน้า 11, 15</p> <p>พระอัยการเบคเสจร (ว่าค้วยที่คิน) (เล่ม 3, 2506) หน้า 115</p>
2. สถาปทางเศรษฐกิจ	<p>- กฎหมายตรา 3 ควง (2505-2506)</p> <p>กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 129, 138-139</p> <p>พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 235</p> <p>พระอัยการเบคเสจร (ว่าค้วยที่คิน) (เล่ม 3, 2506) หน้า 94-125</p> <p>พระโอยการอาชญาหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 36-39, 86-88</p> <p>- จคหมายเหตุจีนว่าค้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 24</p> <p>- เมืองไทยในจคหมายเหตุจีน ใน นิคยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506) หน้า 41</p>

หมายเหตุ: ตารางที่ 10 นี้ ไม่มีเอกสารประกอบ

1. สถาปทางสังคมของอาณาจักรอยุธยา โดยมากจะศึกษาได้จากหนังสือกฎหมายตรา 3 ควง ในกฎหมายลักษณะเบ็คเสจรว่าค้วยที่คิน กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมด ส่วนประชาชนเป็นเพียงผู้ที่มาอาศัยทำกินอยู่ในที่ดิน มีสิทธิอยู่ในทรัพย์สินที่ตนทำขึ้นจากที่ดินเท่านั้น ในเรื่องพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง สะท้อนให้

เห็นระดับชั้นในสังคมซึ่งอาจจำแนกอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ ๆ คือ ชั้นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง นอกจากนี้ในกฎหมายก็กล่าว ยังกล่าวถึงการลำดับชั้นสังคมโดยการตั้งตำแหน่งบรรดาศักดิ์ข้าราชการ และกำหนดศักดินา โดยถือเอาศักดิ์ของคนเป็นสำคัญในการกำหนดสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบต่อสังคม โดยทั่วไป ประชาชนย่อมได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ดังมีความปรากฏในกฎหมายลักษณะลักพา ที่ห้ามขายคนให้แก่ต่างชาติ และกำหนดบทลงโทษอย่างรุนแรงแก่ผู้ทะเล่เมิด แม้ว่าผู้ทะเล่เมิดนั้นจะเป็นข้าราชการก็ตาม ในกฎหมายลักษณะลักพานี้ และกฎหมายลักษณะทาส ยังแสดงให้เห็นว่า ในอาณาจักรอยุธยาสมัยนั้นมีข้าทาส และมีการซื้อหรือได้ตัวข้าทาสภายในราชอาณาจักรด้วย ส่วนกฎหมายลักษณะผู้เฒ่า เป็นหลักฐานที่แสดงถึงระบบครอบครัวของชาวอยุธยาได้เป็นอย่างดี

2. สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปของอาณาจักรอยุธยา จากหนังสือกฎหมายตรา 3 ทวง เรื่องกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยที่ดิน ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการประกอบกรกสิกรรม โดยมีบทคุ้มครองว่าด้วยมิให้มีการทะเล่เมิดที่ดิน และสัตว์เลี้ยงที่ใช้ในการกสิกรรม และในกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวถึงพระราชพิธี 12 เดือนนั้น ปรากฏว่ามีพระราชพิธีที่เกี่ยวกับการกสิกรรมถึง 3 พิธี คือ พระราชพิธีที่สมมงคล พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีธานยเทาะห์ พระราชพิธีดังกล่าวนี้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการประกอบกรกสิกรรมในสังคมอยุธยา นอกจากการกสิกรรมแล้ว การพาณิชย์กรรมก็เป็นอาชีพที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวอยุธยา จากจดหมายเหตุจีนฉบับแปลทั้ง 2 ฉบับ ได้พบว่ามีการค้าค้อค้าขายกับประเทศจีนและหมู่เกาะริวกิวด้วย นอกจากนี้ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุนหน้าที่ราชการฝ่ายสำเภาก็มีชื่อจีนปรากฏอยู่ด้วย การประกอบกรพาณิชย์กรรมภายในราชอาณาจักรมีความสำคัญจนถึงกับมีกฎหมายควบคุมการซื้อขายขึ้น ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวงได้กำหนดสถานที่ซึ่งจะใช้เป็นสถานที่ทำการซื้อขายสินค้า คือกำหนดให้ทำการซื้อขายที่ถนนและตลาด มีการกำหนดราคามีให้มีการค้ากำไรเกินควร มีเจ้าหน้าที่เรียกว่า กำนันตลาดคอยควบคุมราคา มีการกำหนดสินค้าต้องห้ามซึ่งห้ามขายแก่คนต่างเมือง มีการเก็บภาษีที่ดินที่ใช้ในการประกอบกรกสิกรรมและพาณิชย์กรรมด้วย เบี้ยเงินซึ่งคงเป็นค้ำกลางในการแลกเปลี่ยนได้กล่าวถึงในกฎหมายนี้เช่นกัน

ศาสนา ศิลปวิทยาและขนบธรรมเนียมประเพณี

ตารางที่ 11 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการศาสนา ศิลปวิทยา และขนบธรรมเนียมประเพณีของอาณาจักรล้านนาศัมัยราชวงศ์มังราย และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ความเป็นไปทางพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 62 หน้า 136-142 - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 282-286, 317-403 - ตำนานมูลศาสนา (2482) หน้า 216-262 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98-99, 106-110 	<ul style="list-style-type: none"> - ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 21-25, 41-59 - หน้า 15 ราชวงศ์ ใน วารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 50-57 - ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ใน ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 144-145 - ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 166-167
2. ความรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยา	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 283-287, 315-374 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 95-152 - นิทานพระพุทธรูปสี่หังศ (2506) หน้า 62, 66-71 	<ul style="list-style-type: none"> - ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 21-25, 41-45 - หน้า 15 ราชวงศ์ ใน วารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 101-103

ตารางที่ 11 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
3. ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวลานนา	<ul style="list-style-type: none"> - รัตนพิมพวงศ์: ตำนานพระแก้วมรกต (2510) หน้า 45-58 - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 267, 315-393 - ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) ตำนานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน หน้า 173 ตำนานพระธาตุลำปางหลวง หน้า 68 - มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 97-98, 101 	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) ตำนานพระธาตุคอกยุงเมืองเชียงแสน หน้า 15-19 ตำนานพระธาตุคอกยุงสุเทพ หน้า 144-150 ตำนานพระธาตุจุมพิตนคร หน้า 82-87 ตำนานพระธาตุทริภุชชัย หน้า 40-55 - จารึกที่พบในอาณาจักรลานนา ทุกหลัก ยกเว้นจารึกหลักที่ 64

1. ความเป็นไปทางค่านพุทธศาสนาในอาณาจักรลานนา มีความในพงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่แสดงว่า ในสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น ก่อนรัชสมัยพระเจ้ากือนานั้น พระเจ้ามังรายนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่ครองราชย์อยู่ที่เวียงกุมกามแล้ว ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้ากือนามีการตื่นตัวทางค่านพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ยิ่งขึ้น เอกสารต่าง ๆ คือ พงศาวดารโยนก ดินกาลมาลีปกรณ์ พัน 15 ราชวงศ์ ตำนานพระธาตุคอกยุงสุเทพ และจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน ต่างก็กล่าวถึงเรื่องที่พระ

เจ้ากอนาอาราธนาพระสุมนเถรมาจากสุโขทัย และยังเล่าประวัติของพระสุมนเถรว่า เคยไปศึกษาพุทธศาสนากับพระอุทุมพรบุบผามหาสามี ผู้มีชื่อเสียง ณ สำนักเมืองเมาะตะมะ ต่อมาในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่พื้น 15 ราชวงศ์และตำนานสิงหนาทกุมาร ไต่สะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ของพุทธศาสนาในเวลานั้นว่า ลักษณะความเชื่อแบบพื้นเมืองได้เข้ามาปะปนกับหลักทางพุทธศาสนาเป็นอันมาก พระสงฆ์ผู้มีคณาอาคมได้รับการยกย่องจากพระเจ้าสามฝั่งแกนอย่างสูง จนกระทั่งพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ 25 รูปต้องเดินทางไปบวชเรียนใหม่ที่ลังกา เหตุการณ์ในตอนนั้นเมื่อพิจารณาความในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ประกอบกับเอกสารที่กล่าวมาแล้วจะพบว่า มีการแตกแยกในระหว่างหมู่สงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ พระสงฆ์ที่ไปบวชเรียนใหม่นั้น เมื่อกลับมายังอาณาจักรลานนาได้ไม่นาน พระเจ้าสามฝั่งแกนก็ถูกปลง ออกจากราชสมบัติ และพระเจ้าติโลกราช โอรสองค์ที่ 6 ได้ขึ้นเสวยราชย์แทน พระเจ้าติโลกราชทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์ที่บวชเรียนมาจากลังกา นับแต่นั้นเป็นต้นมาบรรดาพระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้ทำความเจริญรุ่งเรืองทางค่านพุทธศาสนาในอาณาจักรลานนาอย่างมาก นอกจากนี้พงศาวดารโยนกกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช พระเจ้าติโลกราชยังได้ส่งสมณทูตมาร่วมในพระราชพิธีทรงผนวชด้วย มีข้อที่น่าสังเกตว่าตำนานมูลศาสนาเป็นเอกสารเพียงเล่มเดียวที่กล่าวถึงเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่อย่างชัดเจน และตรงไปตรงมาที่สุด แมว่าจะกล่าวถึงเรื่องราวและรัชสมัยของกษัตริย์ในบางตอนสับสนไปบ้างก็ตาม

2. ความรุ่งเรืองทางค่านศิลปวิทยา จากเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึงความเป็นไปของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย สะท้อนให้เห็นความรุ่งเรืองทางค่านศิลปวิทยาของอาณาจักรลานนา ซึ่งอาจสรุปได้ว่าศิลปวิทยามักจะเจริญควบคู่ไปกับพุทธศาสนา มีเหตุการณ์ที่ควรพิจารณา คือ ในสมัยพระเจ้ามังราย การช่างไม่เจริญรุ่งเรืองมาก ถึงขนาดที่ช่างไม่ผู้มีฝีมือดีได้เป็นเจ้าเมือง วัดที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นมักจะใช้เครื่องไม้ที่แกะสลักอย่างงดงามเป็นสิ่งประดับโบสถ์ วิหาร และนอกจากนี้ ในสมัยพระเจ้ามังรายยังได้ช่างโลหะมาจากเมืองอังวะ ดังมีความกล่าวอยู่ในหนังสือพงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพื้น 15 ราชวงศ์ เรื่องราวของกษัตริย์ในสมัยต่อ ๆ มา เอกสารมักจะกล่าวปะปนไปกับเรื่องการสร้างวัด เจดีย์ วิหาร พระพุทธรูป และการสร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ เรื่องของพระพุทธรูปสำ

คัญ เช่น พระแก้วมรกต และพระพุทธรูปสีหิงค์ ดังปรากฏอยู่ในตำนานพระพุทธรูปดังกล่าว
ในชินกาลมาลีปกรณ์และเอกสารอื่นๆ ของอาณาจักรลานนา ต่างก็มีเรื่องราวพิพม์อยู่ในอา
ณาเขตที่เป็นอาณาจักรลานนาในสมัยท้าวมหาพรหมผู้เป็นน้องของพระเจ้ากือนาซึ่งครองเมือง
เชียงใหม่ ในเอกสารยังกล่าวว่าท้าวมหาพรหมผู้นี้ เป็นผู้ที่มีฝีมือทางช่างด้วย

ในด้านอักษรศาสตร์ หลักฐานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองทางด้านอักษรศาสตร์ของอา
ณาจักรลานนาก็คือ เอกสารที่เป็นหนังสือและวรรณกรรมต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้ามังรายปรา
กฏว่ามีการออกกฎหมายใช้ในอาณาจักร ที่เรียกว่า กฎหมายของพระเจ้ามังราย หรือมัง-
รายศาสตร์ นอกจากเอกสารที่เป็นกฎหมายแล้ว ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ยังมีหนังสือ
ที่พระภิกษุแต่งขึ้นไว้ ที่สำคัญได้แก่ เรื่องจามเทวีวงศ์ และสิหิงคนิทาน ในสมัยต่อ ๆ มา
จนสิ้นราชวงศ์มังราย ปรากฏว่า พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่รัชสมัย
พระเจ้าศิโลกราช เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระภิกษุชาวเชียงใหม่มีความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์
สูง ถึงกับมีความสามารถสังคายนาพระไตรปิฎกได้ใน พ.ศ. 2020 ในหนังสือชินกาลมาลี
ปกรณ์ ได้กล่าวถึงเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าศิโลกราช ซึ่งพงศาวดาร
โยนกกล่าวว่า เป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก นอกจากนี้ ในสมัยหลังจากสมัยพระเจ้า
ศิโลกราช พระภิกษุในเมืองเชียงใหม่ได้แต่งหนังสือสำคัญ ๆ ไว้อีก เป็นต้นว่า หนังสือชิน
กาลมาลีปกรณ์และมูลศาสนา โดยเฉพาะหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งแต่งโดยพระรัตนปัญญา
และโคลงนิราศทวิภูษิตซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร
สันนิษฐานว่า แต่งขึ้นใน จ.ศ. 879 (พ.ศ. 2060)¹¹ นั้น เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงความเจริญ
ทางด้านศิลปวิทยาของอาณาจักรลานนาได้เป็นอย่างดี

3. ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวลานนา เท่าที่พบในเอกสาร มักเกี่ยวเนื่อง
กับศาสนา เรื่องการอุปสมบทอุปัชฌาย์ครั้งละหลาย ๆ องค์ จะพบในเอกสารฝ่ายลานนา
แทบทุกฉบับ ประเพณีที่สำคัญได้แก่ การสร้างวัด และถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัด กษัตริย์

¹¹ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร: ไทยวัฒนา
พานิช, 2510), หน้า 161.

ของเชียงใหม่ ตลอดจนพระราชมารดาและพระมเหสี มักจะเป็นผู้อุปถัมภ์ในการกัลปนาที่คิน
 ข้าพระ และทรัพย์สินต่าง ๆ ซึ่งจะมีความกล่าวอยู่ในจารึกที่พบในอาณาจักรลานนาเกือบทั้ง
 หมด ตลอดจนในตำนานพระธาตุแทบทุกเรื่อง แนวความคิดเกี่ยวกับประเพณีการสร้าง
 พระเจดีย์เท่าคน มีกล่าวอยู่ในเรื่องตำนานพระธาตุแช่แห้ง ประเพณีที่ควรได้รับการพิจารณา
 ณา คือ ประเพณีการฆ่าคนฝังไว้ใต้เจดีย์พระธาตุ เพื่อให้รักษาพระธาตุซึ่งมีกล่าวอยู่ในเรื่อง
 ตำนานพระธาตุแช่แห้ง และตำนานพระธาตุลำปางหลวง นอกจากนี้ ในหนังสือมังรายศาสตร์
 ยังกล่าวถึงพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นประเพณีเกี่ยวกับการประกอบกรรณการกสิกรรมไว้ด้วย

ตารางที่ 12 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการศาสนา ศิลปวิทยา และขนบธรรมเนียม
 ประเพณีของอาณาจักรสุโขทัยสมัยราชวงศ์พระร่วง และเอกสาร
 อ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ความเป็นไปทาง พุทธศาสนาในอาณาจักร สุโขทัย	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-4 จารึกหลักที่ 4 หน้า 52-54 จารึกหลักที่ 5 หน้า 62-65 จารึกหลักที่ 6 หน้า 72-75 จารึกหลักที่ 9 หน้า 149-156	- ตำนานมูลศาสนา (2482) หน้า 226- 242 - อินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98- 99
2. ความรุ่งเรืองทาง กานศิลปวิทยา	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-6 จารึกหลักที่ 3 หน้า 38-43 จารึกหลักที่ 4 หน้า 50-52 จารึกหลักที่ 5 หน้า 61	- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 93 หน้า 47-56 - ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5 (2514)

ตารางที่ 12 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
3. ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวสุโขทัย	จารึกหลักที่ 7 หน้า 76-79 จารึกหลักที่ 8 หน้า 110-114 จารึกหลักที่ 12 หน้า 180-181 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-3 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 45 หน้า 62-67 - นางนพมาศ (2513) หน้า 1-159	- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (2515) จารึกหลักที่ 4 หน้า 51-52 จารึกหลักที่ 13 หน้า 183 จารึกหลักที่ 14 หน้า 185-187 จารึกหลักที่ 15 หน้า 191-195 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 36 หน้า 21 จารึกหลักที่ 46 หน้า 73 จารึกหลักที่ 49 หน้า 83-87 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 90 หน้า 30 จารึกหลักที่ 93 หน้า 42-56 จารึกหลักที่ 95 หน้า 61-63 จารึกหลักที่ 102 หน้า 97-100 จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-130 จารึกหลักที่ 130 หน้า 267

1. ความเป็นไปทางพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัย ตามศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยในสมัยเริ่มแรกว่า พระภิกษุที่มีความรู้มากนั้น เป็นภิกษุที่มาจากเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้งในสมัยพระเจ้าลิไทย เมื่อได้อาราธนามหาสามีสังฆราชจากนครพัน มหาสามีสังฆราชผู้นี้เคยไปศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉานจากลังกา พระเจ้าลิไทยทรงมีศรัทธามากถึงกับออกผนวชตั้งกล่าวอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 4, 5 และ 6 พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรสุโขทัยตลอดมา พระสุมนเดร พระภิกษุองค์สำคัญในพุทธศาสนาของสุโขทัยได้มีโอกาสขึ้นไปเผยแพร่พุทธศาสนาถึงอาณาจักรลานนา ดังมีรายละเอียดอยู่ในหนังสือตำนานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ นอกจากนี้ ศิลาจารึกหลักที่ 9 ยังได้กล่าวถึงการแต่งตั้งตำแหน่งทางศาสนาไว้ด้วย

2. ความรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยา จากหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงเรื่องราวในสมัยสุโขทัย สะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยาซึ่งเจริญควบคู่กับอาณาจักรสุโขทัยตลอดมา ในจารึกหลักที่ 1 มีข้อความกล่าวถึงวัดวาอารามหลายแห่ง และถาวรวัตถุในทางศาสนาตลอดจนกล่าวถึงพระพุทธรูปขนาดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งศิลาจารึกหลักที่ 1 เอง ก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกของไทย ศิวอักษรไทยที่ใช้จารึกในศิลาจารึกหลักนี้ มีความระบือว่า พอขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้น ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าลิไทย มีหลักฐานตามที่กล่าวในศิลาจารึกหลักที่ 3, 4, 5 และ 7 ว่า พระเจ้าลิไทยทรงมีความรู้อย่างกว้างขวาง ทรงมีความสามารถคำนวณปฏิทินทางโหราศาสตร์ได้ และยังทรงนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นด้วย วรรณกรรมที่กล่าวกันว่าแต่งขึ้นในสมัยนี้ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องนางนพมาศ และในสมัยเดียวกันมีหลักฐานที่แสดงว่างานด้านจิตรกรรมได้รุ่งเรืองขึ้นเช่นกัน ดังมีความอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 3 และหลักที่ 8 กล่าวถึงเรื่องการก่อสร้างพระพุทธรบาท ซึ่งพระเจ้าลิไทยให้จำลองมาจากลังกา จารึกหลักที่ 12 ซึ่งจารึกขึ้นสมัยหลังจากนี้ยังได้กล่าวถึงชื่อพระสงฆ์รูปหนึ่ง ผู้มีความสามารถในงานด้านจิตรกรรมในสมัยพระเจ้าลิไทยด้วย ในสมัยต่อมา ความรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยาก็ยังคงมีอยู่ตลอดไป ปรากฏว่ามีการออกกฎหมายลักษณะโจรประกาศไว้ นอกจากนี้ จารึกภาษามคธ ในจารึกหลักที่ 93 ซึ่งบอกชื่อผู้ประพันธ์ และบัณฑิตอื่น ๆ ในสมัยนั้น ก็เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวิทยาการได้เป็นอย่างดี ส่วนทางด้านจิตรกรรมนั้น ศิลาจำหลักภาพ

ลายเส้นเรื่องชาคกที่พบในอุโมงค์วัดศรีชุม ได้พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5 ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์ใด ก็นับว่าเป็นงานจิตรกรรมชั้นเยี่ยมของอาณาจักรสุโขทัยแบบหนึ่ง¹²

3. ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวสุโขทัย ศิลาจารึกหลักที่ 1 แสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวพุทธที่ไปทำบุญฟังเทศน์ในวันพระ ถือศีลเมื่อเวลาเข้าพรรษานอกจากนี้ กษัตริย์และพระราชมารดา ทรงบำเพ็ญพระกุศลโดยการสร้างวัดวาอาราม ดังที่มีกล่าวในจารึกหลักที่ 46 และ 93 ส่วนผู้ที่มีฐานะดีก็นิยมสร้างวัดและกัลปนาที่ดินให้แก่วัดตามจารึกหลักที่ 14, 15, 49, 95, 102 และ 106 ในจารึกหลักที่ 36, 90 และ 130 แสดงว่ามีการทำบุญโดยการสร้างพระพุทธรูป นอกจากนี้ ศาสนาพราหมณ์คงเข้ามามีบทบาทอยู่ในราชสำนัก มีการระบุดึงประเพณีต่าง ๆ ในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ในจารึกหลักที่ 4 และ 13 เป็นหลักฐานให้ทราบว่า กษัตริย์ได้สร้างรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ด้วย นอกจากนี้การนับถือผีบรรพบุรุษและผีป่าอารักษ์ต่าง ๆ ดังมีกล่าวอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 45 คงมีอยู่ทั่วไป

ตารางที่ 13 เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการศาสนา ศิลปวิทยาและขนบธรรมเนียมประเพณีของอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. ความเป็นไปทางพุทธศาสนาในอาณาจักรอยุธยา	- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำ	- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาก) (2507) หน้า 503-515

¹²เขียน ยิ้มศิริ, พุทธานุกรณ (พระนคร: มุณเฑียรพิมพ์, 2500), หน้า 93.

ตารางที่ 13 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	<p>ให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-450</p> <p>- พระราชทานสมณศักดิ์ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 หน้า 26, 28 และ 30</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 3-15</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2505) หน้า 3-15</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22-33</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 99-109</p> <p>- ศิลาจารึกวัดจุฬามณี จากเรื่อง "ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลอง..." ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 32</p>
2. ความรุ่งเรืองทาง ด้านศิลปวิทยา	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515)</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า 501-515</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 1-14</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 1-14</p>

ตารางที่ 13 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>3. ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอยุธยา</p>	<p>หน้า 444-451</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-451</p> <p>- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 41-44 หน้า 48-59</p> <p>จารึกหลักที่ 48 หน้า 78-80</p> <p>จารึกหลักที่ 50-51 หน้า 89-90</p> <p>- กฎหมายตรา 3 ควาง (2505-2506)</p> <p>กฎหมายเชียรบาล (เล่ม 1,</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-32</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 98-108</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า 503-515</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 3-15</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 3-15</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22-33</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 99-109</p>

ตารางที่ 13 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
	2505) หน้า 70 พิสูทค่าน้ำลุยเพลิง (เล่ม 2, 2505) หน้า 105-122	

1. ความเป็นไปทางพุทธศาสนาในอาณาจักรอยุธยา พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยึดถือกันในทุกชนชั้นของอาณาจักรอยุธยา แต่เรื่องราวความเป็นไปทางด้านศาสนามีได้มีปรากฏในเอกสารมากเช่นเดียวกับ 2 อาณาจักรที่กล่าวมาแล้ว ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 เรื่องพระราชทานสมณศักดิ์ หน้า 26, 28 และ 30 แสดงให้เห็นบทบาททางศาสนาของกษัตริย์อยุธยาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรอยุธยาตลอดมา นอกจากนี้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ ยังชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์แทบทุกพระองค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น ทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ทรงสร้างวัดวาอารามและถาวรวัตถุเนื่องในทางพุทธศาสนา ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ได้ทรงผนวชที่วัดจุฬามณี แต่พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ เท่านั้นที่บ่งชี้ว่า วัดจุฬามณีอยู่ที่เมืองพิษณุโลก ศิลาจารึกวัดจุฬามณีซึ่งจารึกในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกล่าวความนี้ไว้ด้วยกัน

2. ความรุ่งเรืองด้านศิลปวิทยา ศิลปกรรมสมัยอยุธยาโดยมากเป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนา กล่าวคือ มีการสร้างวัดวาอารามตลอดจนถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัด นอกจากนี้ยังมีการสร้างปราสาทราชวังคังที่กล่าวในพระราชพงศาวดารทุกฉบับ ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีวรรณกรรมที่สำคัญ ๆ คือ ในสมัยเริ่มแรกมีโองการแข่งน้ำ และในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีมหาชาติคำหลวง ในสมัยนี้หรือหลังจากนี้ เล็กน้อยมีวรรณ

พ่าย¹³ กำสรวลโคลงคั้น หรือ ขำขลวระสุม¹⁴ นอกจากนี้ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการออกกฎหมายเพื่อใช้ในอาณาจักรด้วย

3. ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอยุธยา เท่าที่พบในเอกสารส่วนใหญ่เป็นประเพณีเนื่องในศาสนา พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับกล่าวถึงกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล โดยการสร้างวัด อุทิศวังให้เป็นวัด สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของพระราชวงศ์ที่สิ้นพระชนม์แล้วและสถาปนาวัด ณ ที่ทำการถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ส่วนประชาชนที่มีฐานะดีก็มักจะรวบรวมกันทำบุญโดยการสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัด ดังมีความกล่าวอยู่ในจารึกหน้าที 41, 42, 43, 44, 48, 50 และ 51 ซึ่งเป็นคำจารึกบนแผ่นโลหะฝังไว้ในเจดีย์ต่าง ๆ ที่บุคคลเหล่านั้นได้มาบำเพ็ญกุศล ส่วนพระราชพิธีที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยตรงนั้น ในพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับชี้ให้เห็นว่า มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พิธีประเวศพระนคร พระราชพิธีทรงผนวช กฎมณเฑียรบาลได้ให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ประเพณีแต่ละเดือนในรอบหนึ่งปีอันเป็นพิธีหลวง ประกอบด้วยพิธีทางพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งโดยมากเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับการกสิกรรม เรื่องความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงมีอยู่เช่นกัน ดังเช่น ในกฎหมายลักษณะพิสูจน์ค่าน้ำลุยเพลิง มีการพิสูจน์หาตัวผู้กระทำผิด โดยการให้ดูความแข่งกันค่าน้ำ ลุยไฟ หรือเสียงเทียน เป็นต้น

¹³ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ยวนพ่ายโคลงคั้นถวายพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513), หน้า 1.

¹⁴ พ. ณ ประมวลมารค (ม.จ. จันทร์จิรายุ รัชนี้), กำสรวลศรีปราชญ์นิราศนรินทร์ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2502), หน้า 348-53, 530-44.

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ตารางที่ 14 เหตุการณ์สำคัญในเรื่องความสัมพันธ์ของอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายกับต่างประเทศ และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. อาณาจักรล้านนากับรัฐอิสระใกล้เคียง		
1.1 อาณาจักรล้านนากับทริภุญชัย และเมืองพะเยา	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 264-280 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 93 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 13-16 - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 29-31 - คำานานสิงหนาทิกุมาร ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 133, 139 - เรื่องราชวงศ์ปกรณ์ พงศาวดารล้านนาไทย ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 383
1.2 อาณาจักรล้านนากับเมืองพะเยาและน่าน	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 313 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 39 - พื้น 15 ราชวงศ์ ในวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 48 - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 33-34

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>1.3 อาณาจักรลานนา กับเมืองแพร่และ น่าน</p>	<p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 353- 354</p> <p>- พงศาวดารเมือง น่าน ใน ประชุมพงศา- การฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 417-422</p>	<p>- พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศา การฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 413</p> <p>- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 52-53</p>
<p>2. อาณาจักรลานนา กับอาณาจักรสุโขทัย</p> <p>2.1 สมัยพระเจ้า มังราย</p>	<p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 273- 274, 291-295</p> <p>- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 67 หน้า 210</p>	<p>- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 26-29</p> <p>- พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงาน ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 105-106</p> <p>- เรื่องราชวงศ์ปภังค์ พงศาวดารลานนา ไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่ง ชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 32</p>

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
2.2 สมัยพระเจ้า กือนา	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 321-323 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 62 หน้า 136-142 	<ul style="list-style-type: none"> - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98-99 - คำานานพระธาตุคอกยสุเทพ ใน ประชุมคำานานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 144-145
2.3 สมัยพระเจ้า แสนเมืองมา	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 327-330 	<ul style="list-style-type: none"> - นิทานพระพุทธรูปสี่หิงค์ (2506) หน้า 56-65 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103-104 - เรื่องราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 388 - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 43 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 52 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-99 จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-129

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
2.4 สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 339-342	<ul style="list-style-type: none"> - พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 445 - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 45-46 - หน้า 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 54-55
3. อาณาจักรล้านนา กับอาณาจักรอยุธยา		
3.1 สมัยพระเจ้ากือนาสีนพระชนม์ และสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา	<ul style="list-style-type: none"> - พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 326, 330-331 - พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร 	<ul style="list-style-type: none"> - คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 42-43 - หน้า 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 51 - คำานานพระธาตุจุมพิตนคร ใน ประชุมคำานานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 82-83 - นิทานพระพุทธสีหิงค์ (2506) หน้า 65 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 104

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>3.2 สมัยพระเจ้า ทีโลกราชทำศึกกับ พระบรมไตรโลกนาถ</p>	<p>กรุงเก่าฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ (2515) หน้า 445</p> <p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 350- 382</p> <p>- พระราชพงศาว- ดารกรุงเก่าฉบับ หลวงประเสริฐอักษร นิติ ใน คำให้การ ชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวง</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระ จักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 503- 504, 506-507</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน จันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 5-7</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสม เด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 5-7</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับ ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 24, 25- 26</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 101, 102-103</p> <p>- คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 51-68</p> <p>- ศีลาจารึก ใน นิคมสารศิลปากร (ปีที่ 13, พฤศจิกายน 2512) หน้า 77-79</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระ จักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 514- 515</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน จันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 13-14</p>

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>3.3 สีกอยุธยาที่ไค เมืองลำปางใน จ.ศ. 877(พ.ศ.2058)</p>	<p>หาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 448-450</p> <p>- พัน 15 ราชวงศ์ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, กันยายน 2514) หน้า 78-79</p> <p>- หงสาวดารโยนก (2504) หน้า 389-394</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดาร</p>	<p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 13-14</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 31-32</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 108-109</p> <p>- ลิลิตยวนพ่าย (2512) หน้า 17-64</p> <p>- ศิลาจารึกวัดจุฬามณี จากเรื่อง "ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรบาทจำลอง..." ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 32</p> <p>- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 69-70</p> <p>- ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 125</p> <p>- เรื่องราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 394</p>

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
<p>3.4 ความสัมพันธ์กับอาณาจักรอยุธยาในสมัยหลัง จ.ศ.884-920 (พ.ศ.2065-2101)</p>	<p>กรุงเก่าฉะบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ (2515) หน้า 453</p> <p>- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 401-419</p> <p>พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉะบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉะบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ (2515) หน้า 453-455</p>	<p>- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 71-74</p> <p>- เรื่องราชวงศ์ปกครองพงศาวดารล้านนาไทยใน ประชุมพงศาวดารฉะบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 395</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉะบับพระเจ้าจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 521-522</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉะบับพันจินตนาศ(เจิม) 2507) หน้า 20-21</p> <p>- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉะบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 19-21</p> <p>-พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉะบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 36-37</p> <p>- พระราชพงศาวดารฉะบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 112-114</p>
<p>4. อาณาจักรล้านนา กับอาณาจักรอื่น</p>		

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
4.1 อาณาจักรลานนา กับพุกาม อังวะ และ แกว	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 267- 269, 283-287	- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 12-13, 22-24 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงาน ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 101-103 - เรื่องราชวงศ์ปกครองพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 381
4.2 อาณาจักรลานนา กับช่อและแกว	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 343- 346, 375-376	- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 47-48, 65-67 - พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงาน ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 55-57 - ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาว- ดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 166 - พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศาว- ดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 424
4.3 อาณาจักรลานนา ล้านช้าง	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 413- 424	- ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาว- ดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 176 - พงศาวดารเมืองหลวงพระบางตามฉบับที่ มีอยู่ในศาลาอุรุกข ใน ประชุมพงศาวดาร

ตารางที่ 14 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
		เล่ม 4 (2506) หน้า 322-324 - พงศาวดารล้านช้าง ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 (2506) หน้า 161-162

1. อาณาจักรล้านนากับรัฐอิสระใกล้เคียง

1.1 เรื่องความสัมพันธ์กับอาณาจักรศรีอยุธยาและเมืองพะเยา พงศาวดารโยนก และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า พระเจ้ามังรายยกทัพไปเมืองพะเยา 2 ครั้ง คือ ไปตอนที่พระเจ้ามังรายคิดที่จะรวบรวมอาณาจักรศรีอยุธยา เข้าไว้กับอาณาจักรล้านนาครั้งหนึ่ง และอีกครั้งหนึ่งพระเจ้ามังรายไปเมืองพะเยาเพื่อตัดสินความเรื่องพระร่วง เป็นฐากับเทวีพระเจ้าจ้าวเมือง แต่พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนกล่าวว่า ไปเมืองพะเยาเพื่อไปตัดสินความเพียงครั้งเดียว ส่วนตำนานสิงหนวัติกุมาร และเรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารล้านนาไทยนั้น กล่าวแต่เพียงว่า พระเจ้าจ้าวเมืองเป็นสหายกันกับพระเจ้ามังราย เหตุการณ์ครั้งนี้ตามหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า การที่พระเจ้ามังราย พระเจ้าจ้าวเมือง และพระเจ้าโรจ (พ่อขุนรามคำแหง) มาพบกันครั้งนั้น เพื่อตกลงการแพ้ชนะแก่กันใน พ.ศ. 1831 ก่อนที่จะส่งย้ายฟ้าไปเป็นไส้ศึกในศรีอยุธยา สำหรับเหตุการณ์ครั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ที่พระเจ้ามังรายจะยกทัพไปศรีอยุธยา และสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองเชียงราย พะเยา และศรีอยุธยาแล้ว หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ก็น่าจะมีเหตุผลมากกว่าเอกสารเล่มอื่น และในที่สุด พระเจ้ามังรายก็สามารถรวบรวมอาณาจักรศรีอยุธยา เข้าไว้กับอาณาจักรล้านนาได้ ซึ่งเอกสารทุกเล่มในตารางที่ 14 ข้อ 1.1 เว้นแต่พงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึง โดยเฉพาะพงศาวดารโยนกได้เรียบเรียงเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียด

1.2 ในสมัยพระเจ้าคำฟู ในขณะที่พระองค์ครองเมืองเชียงแสน พงศาวดารโยนก หน้า 15 ราชวงศ์ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวตอกกันว่า พระเจ้าคำฟูกับ

ผู้ครองเมืองน่าน ได้ร่วมมือกันตีเมืองพะเยาได้ เหตุการณ์ครั้งนี้ พงศาวดารโยนกเพียงเล่มเดียวที่บอกชื่อเจ้าเมืองพะเยาว่า คือพระเจ้าคำภู ซึ่งเป็นลูกพระเจ้าคำแดง ส่วนพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนกล่าวถึงพระเจ้าคำฟูและพระเจ้าคำภูในระยะเวลาเดียวกัน แต่เรื่องราวสืบสนำเหตุการณ์ของสมัยอื่นมาได้ไว้ในชื่อบุคคลที่กล่าวถึง จากพงศาวดารเมืองน่านมีข้อที่ควรพิจารณาประกอบคือ ในสมัยพระเจ้าผานองแห่งเมืองน่าน (ตรงกับพระเจ้าคำฟูแห่งเชียงใหม่) มีการรบกันระหว่างเมืองน่านกับเมืองพะเยา แต่เรียกชื่อเจ้าเมืองพะเยาผิดไป เป็นชื่อจำเมือง

1.3 ในสมัยพระเจ้าทีโลกราช พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงการรวมเมืองแพร่ และเมืองน่าน เข้าไว้ในอาณาจักรลานนา แต่ในพงศาวดารเมืองน่าน ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของเมืองน่านที่มีสัมพันธ์ไมตรีเป็นอันดีกับสุโขทัยมาตลอดเวลานั้น เป็นเอกสารที่สามารถสะท้อนถึงแนวความคิดของพระเจ้าทีโลกราช ในการที่รวมเมืองน่านเข้าไว้กับอาณาจักรลานนาได้อย่างมีเหตุมีผลที่สุด

2. อาณาจักรลานนากับอาณาจักรสุโขทัย

2.1 เรื่องความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย นอกจากเรื่องพระเจ้ามังราย พระเจ้าจำเมือง และพระเจ้าโรจมาพบกันที่เมืองพะเยาตามเอกสารข้อ 1 ในตารางที่ 14 นี้แล้ว ต่อมาพระร่วงและพระยงจำเมืองได้มาช่วยในการสร้างเมืองเชียงใหม่ ดังมีกล่าวอยู่ในพงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ เรื่องราชวงศ์ภักตร์พงศาวดารลานนาไทย และพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ซึ่งกล่าวตรงกันในสาระสำคัญ แต่มีความมากน้อยต่างกันในผลความ เหตุการณ์ครั้งนี้จารึกหลักที่ 67 ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น กล่าวความตอกกัน

2.2 ในสมัยพระเจ้ายอณา อาณาจักรลานนาได้เป็นสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักรสุโขทัยในคอนปลายสมัยพระเจ้าลิไทย ในเรื่องการอาราธนาพระสุมนเถรขึ้นมาจากสุโขทัย ซึ่งมีข้อความโดยพิสดารในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ข้อความดังกล่าวมีรวบรวมไว้ในพงศาวดารโยนกด้วย ในจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืนก็กล่าวเนื้อความเป็นทำนองเดียวกัน นอกจากนี้ การขึ้นไปเมืองเหนือของพระสุมนเถร ยังมีกล่าวแทรกอยู่ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 9 ศิลาจารึกวัดป่าแดงด้วย

2.3 ในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา หนังสือนิทานพระพุทฺธสิหิงค์ และชินกาลมาลีปกรณ์ ได้เล่าเรื่องการทำวามพรหมได้พระพุทฺธสิหิงค์มาจากเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเรื่องราวตอนนี้พงศาวดารโยนกได้รวบรวมจากเอกสารทั้ง 2 เรื่อง โดยเปรียบเทียบความที่ตรงกันและผลความที่แตกต่างกันไว้ ส่วนเรื่องราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารลานนาไทย ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพื้น 15 ราชวงศ์ กล่าวแต่เพียงว่า ได้พระพุทฺธสิหิงค์มาจากเมืองไต แต่มีได้กล่าวความโดยพิศดารเหมือนหนังสือนิทานพระพุทฺธสิหิงค์ และชินกาลมาลีปกรณ์อย่างไรก็ตาม เป็นที่สังเกตได้ว่า เอกสารทุกเรื่องทีกล่าวถึงในเรื่องพระพุทฺธสิหิงค์นี้ มีความเข้าใจตรงกันว่า สมัยนี้ อาณาจักรสุโขทัยอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการปกครองของอาณาจักรอยุธยา ส่วนเอกสารทางฝ่ายสุโขทัยที่ควรพิจารณาประกอบในช่วงเวลานี้มี จารึกหลักที่ 102 ศิลาจารึกเขาไกรลาสสวนซ้ายในพระบรมมหาราชวัง และจารึกหลักที่ 106 ศิลาจารึกวัดช้างล้อม หลังจากนั้นพงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพื้น 15 ราชวงศ์ กล่าวต่อกันว่า เจ้าเมืองสุโขทัยมีใจกับฝ่ายอยุธยา จึงขอกองทัพพระเจ้าแสนเมืองมาลงไปช่วย แต่ว่าเมื่อกองทัพเชียงใหม่ยกไปถึงถ้ำคังคังกองทัพอยู่นอกเมือง ทางสุโขทัยเกิดเปลี่ยนใจ โดยยกทัพออกมาตีทัพเชียงใหม่ถึงแตกพ่ายกลับขึ้นมา เหตุการณ์ตอนนี้ นักประวัติศาสตร์บางท่านให้ข้อคิดว่า น่าจะตรงกันกับความในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ที่กล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ยกทัพไปเมืองชากังราว แต่ประชวรหนักจึงเสด็จกลับ และสวรรคตกลางทางใน พ.ศ. 1931¹⁵

2.4 ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ท้าวปีกุ่มกามผู้เป็นที่ชวนทัพชาวสุโขทัยมาตีเมืองเชียงใหม่ แต่กองทัพกลับไป พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพื้น 15 ราชวงศ์ ได้กล่าวพระนามของกษัตริย์สุโขทัยที่ยกมาครั้งนี้ว่า ชื่อไสยลือไทย

เรื่องความสัมพันธ์ของอาณาจักรลานนากับสุโขทัยสมัยหลังจากนี้ จะกล่าวรวมอยู่ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนากับอาณาจักรอยุธยา เพราะเหตุการณ์ก่อนนั้น

¹⁵ ประเสริฐ ณ นคร, "การชำระประวัติศาสตร์สุโขทัย", เรื่องเดิม, หน้า 38.

เป็นตอนที่สุโขทัยรวมอยู่กับอาณาจักรอยุธยาแล้ว

3. อาณาจักรลานนากับอาณาจักรอยุธยา เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนากับอาณาจักรอยุธยานั้น อาจกล่าวแยกตามเหตุการณ์สำคัญได้ดังนี้

3.1 เมื่อพระเจ้ากือนาลิ้นพระนม และพระเจ้าแสนเมืองม้ายังมิได้ขึ้นครองราชย์ ท้าวมหาพรหมได้นำกองทัพอยุธยากลับขึ้นมาเพื่อที่จะชิงเมืองเชียงใหม่ แต่ได้รับการต่อต้านที่เมืองลำปาง จึงต้องถอยทัพกลับไป เอกสารทางฝ่ายลานนา และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ มีข้อความที่ควรจะสัมพันธ์กันได้ (Relevant) แต่ต่างกันที่ศักราช กล่าวคือ เอกสารของลานนาบอกศักราชไม่ตรงกันแม้แต่ฉบับเดียว ส่วนเอกสารทางฝ่ายอยุธยา นั้น ปรากฏว่าพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บอกศักราชของเหตุการณ์ตอนนี้ว่า ตรงกับ จ.ศ. 784 ส่วนพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่น ๆ บอกศักราชผิดไปเป็น จ.ศ. 742 ซึ่งศักราช 742 นี้ไม่ตรงกันกับเอกสารของลานนาแม้แต่ฉบับเดียว นอกจากนี้ มีเอกสารทางฝ่ายลานนาคือ พัน 15 ราชวงศ์ ฉบับโบราณของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร นำมากล่าวถึงในบทความของท่าน กล่าวว่า เป็นเหตุการณ์ใน จ.ศ. 748¹⁶ ส่วนศักราชใน พัน 15 ราชวงศ์ ฉบับกรมการพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ เป็น จ.ศ. 768 ซึ่งอาจเกิดจากการคัดลอกผิดก็ได้ ด้วยเหตุนี้ ศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ในตอนนี้ จึงน่าจะมีความเที่ยงตรงมากที่สุด อนึ่ง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ เว้นแต่พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มีข้อความที่ควรพิจารณาคือ เมื่อพระรามศวรขึ้นครองราชย์ครั้งที่ 2 แล้วได้ 2 ปี ได้ยกทัพไปเมืองเชียงใหม่ และในช่วงเวลาเดียวกัน หนังสือนิทานพระพุทธรูปสังค และชินกาลมาลีปกรณ์ (พงศาวดารโยนกได้รวบรวมตอนนี้จากตำนานพระพุทธรูปสังค และชินกาลมาลีนี้ไว้ด้วยเช่นกัน) มีเรื่องท้าวมหาพรหม ได้พระพุทธรูปสังคจากเมืองกำแพงเพชร และกษัตริย์อยุธยาได้ยกทัพตามมาถึงในเขตแดนที่เป็นอาณาจักรสุโขทัย เรื่องนี้ ความจากเอกสารทั้ง 2 ฝ่ายน่าจะสัมพันธ์กัน

¹⁶ ประเสริฐ ณ นคร, "สุโขทัย อยุธยา และเชียงใหม่ ในตำนาน 15 ราชวงศ์", เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

ได้ แต่มีความขัดแย้งกันที่เอกสารของอยุธยากล่าวเกินเลยถึงกับว่า พระราเมศวรที่ได้อำนาจเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเอกสารฝ่ายลานนาและพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มิได้กล่าวถึงเลย

3.2 สมัยพระเจ้าทีโลกราชทำศึกกับพระบรมไตรโลกนาถ การทำศึกครั้งนี้ เหตุการณ์ส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยแต่เดิม เอกสารทางฝ่ายลานนาที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้คือ พงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ เอกสารทางฝ่ายอยุธยาคือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ และลิลิตยวนพ่าย พงศาวดารโยนก และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ นั้น บอกถึงราชและเรื่องราวส่วนใหญ่คล้ายคลึงกันมากที่สุด เอกสารของฝ่ายลานนาและลิลิตยวนพ่าย จะช่วยสอบสวนเรื่องชื่อเมือง ที่เอกสารทั้งหลายเรียกแตกต่างกันออกไป อาทิ เมืองเชียงชนะนาจะเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองเซียง หรือศรีสัตนาคนหุตหรือสุวรรณภูมิ และเมืองชัยนาทนาจะเป็นเมืองพิษณุโลก เป็นต้น นอกจากนี้เอกสารทางฝ่ายลานนาจะให้ประโยชน์ในเรื่องที่ว่าพระยาเซียงและพระยูนริระเป็นคนละคนกัน¹⁷ คำานานพื้น 15 ราชวงศ์นี้จะชี้ถึงสาเหตุที่พระยูนริระเจ้าเมืองสองแควไปเข้ากับฝ่ายลานนา นอกจากในเรื่องพื้น 15 ราชวงศ์แล้ว เรื่องพระยูนริระเจ้าเมืองสองแควไปเข้ากับฝ่ายพระเจ้าทีโลกราชนั้น มีหลักฐานยืนยันอยู่ในศิลาจารึกของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งตีพิมพ์ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ 13 ฉบับเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2512 ด้วย และจากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นที่ว่าจารึกหลักนี้เป็นจารึกที่สำคัญที่สุดหลักหนึ่งของอาณาจักรลานนา ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ และลิลิตยวนพ่าย เป็นเอกสารของฝ่ายอยุธยาที่กล่าวถึงการทำศึกครั้งนี้มากกว่าเล่มอื่น ๆ เหตุการณ์ที่สำคัญของศึกครั้งนี้อย่างหนึ่งคือ เรื่องพระอินทราชาถูกป็น เอกสารของฝ่ายลานนามีความแตกต่างจากเอกสารของฝ่ายอยุธยาทั้งเรื่องเวลาและสถานที่ นอกจากนี้ในตอนปลายของการศึกครั้งนี้เอกสารทางฝ่ายอยุธยามีข้อความกล่าวถึงฝ่ายลานนามาขอเป็นไมตรี ส่วนเอกสารทางฝ่ายลานนาว่าในขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช ใ้ส่งพระสงฆ์มาเป็นทูตเพื่อขอเมืองเซียงคืนและภายหลังยังมาขอ

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-107.

เป็นไมตรีอีกด้วย

3.3 ใน จ.ศ.857-877 ซึ่งตรงกับสมัยพระเมืองแก้วของลานนา และสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งอาณาจักรอยุธยา เอกสารของฝ่ายลานนาคือ พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย กล่าวถึงการทำศึกครั้งย่อย ๆ ตามชายแดนของอาณาจักรอยุธยาและลานนา จนกระทั่งใน จ.ศ.877 พงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึง พระเอกและพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นโอรสของกษัตริย์อยุธยา ขึ้นมายึดได้เมืองลำปาง หนังสือจีนกาลมาลีปกรณ์บอกถึงราชนี้เช่นกัน และกล่าวว่า กษัตริย์ของอโยธยปุระ ยึดนครเขลางค์ไค้ และนำพระสิสีพุทธปฏิมากลับไป เหตุการณ์ตอนนี้ตรงกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ที่กล่าวว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ยึดได้เมืองลำปางใน จ.ศ.877

3.4 ในสมัยหลังนี้ พงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า ใน จ.ศ.884 พระอาทิตย์วงศ์ไค้ส่งทูตมาเป็นไมตรีกับลานนา หลังจากนั้น อาณาจักรทั้งสองควรจะเป็นไมตรีกันตลอดมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช เพราะเหตุว่า หนังสือทั้ง 2 ฉบับกล่าวตอกกันว่า ก่อนที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะยกทัพมาเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ.907 นั้น ได้มีทูตของอาณาจักรอยุธยามาพักอยู่ที่เมืองลำพูนก่อนแล้ว ในปี จ.ศ.907 นี้ เอกสารทั้งทางฝ่ายลานนาและพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวตรงกันทั้งศักราชและเหตุการณ์ว่า พระไชยราชายกทัพมา 2 ครั้ง ครั้งแรกเข้าเมืองเชียงใหม่ได้ครั้งที่สองได้เมืองลำพูน แต่เข้าเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ คงเป็นเพราะในครั้งหลังนี้ เชียงใหม่มีกองทหารจากล้านช้างมาช่วยรักษาเมือง ตามที่มีความกล่าวอยู่ในเอกสารของลานนา ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ นั้น บอกศักราชผิดไป และยังกล่าวว่าได้เมืองเชียงใหม่ทั้งสองครั้ง

4. อาณาจักรลานนากับอาณาจักรอื่น

4.1 เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนากับพุกาม อังวะ และแคว พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และเรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย กล่าวความตรงกันว่า พระเจ้ามังรายได้ยกกองทัพไปตีเมืองพุกาม เมืองอังวะ ทั้งได้ราชธิดาเมืองพุกามมาเป็นราชเทวี และ

ยังไต่ขางโลหะมาจากเมืองอังวะ ซึ่งส่งไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ส่วนเรื่องพระยาแก้วแก่น พงศาวตวิเสกพระเจ้ามังรายนั้น มีกล่าวอยู่ในพงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพื้น 15 ราชวงศ์

4.2 เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนา กับฮ่อ และแก้ว ในพงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ พื้น 15 ราชวงศ์ และคำานานสิงหนวัติกุมาร มีความตรงกันว่า ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ฮ่อได้ยกทัพมาทวงช่วย แต่ถูกปฏิเสธ จึงเกิดศึกกับฮ่อขึ้นที่เมืองเชียงแสน ฮ่อพ่ายแพ้ ตั้งแต่นั้นจึงไม่มีศึกกับฮ่ออีก ในสมัยพระเจ้าทีโลกราช พงศาวดารโยนก คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพงศาวดาร เมืองน่าน กล่าวถึงเรื่องศึกแก้วมาศึกเมืองน่าน ท้าวซากันเจ้าเมืองน่านรบชนะได้หัวข่าศึกและเชลยชาวแก้วมาเป็นจำนวนมาก แต่พงศาวดารโยนกและคำานานพื้นเมืองเชียงใหม่มีความพิสดารต่อไปอีกว่า พระเจ้าทีโลกราชได้นำเชลยศึกเหล่านั้นไปถวายพระเจ้าฮ่อดุ่มฟ้า พระเจ้าฮ่อทราบกิตติศัพท์ความเก่งกล้าของพระเจ้าทีโลกราช จึงแต่งตั้งให้พระเจ้าทีโลกราชเป็นใหญ่กว่าท้าวพระยาต่างประเทศ

4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลานนา กับล้านช้าง ตามที่ปรากฏอย่างชัดเจนในเอกสารมีในตอนปลายของราชวงศ์มังราย เอกสารฝ่ายลานนาแทบทุกฉบับกล่าวว่า เชียงใหม่ได้ไปเชิญเชื้อสายของกษัตริย์ล้านช้างให้มาครองเมืองเชียงใหม่ สืบต่อจากพระเกศเกล้าซึ่งสิ้นพระชนม์ใน จ.ศ. 906 โดยเฉพาะพงศาวดารโยนก คำานานสิงหนวัติกุมาร พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง และพงศาวดารล้านช้าง กล่าวตรงกันว่า เชื้อสายของกษัตริย์ล้านช้างที่เชิญมาครองเชียงใหม่ มีพระราชมารดาเป็นธิดาของพระเกศเกล้า

ตารางที่ 15 เหตุการณ์สำคัญในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยสมัย
ราชวงศ์พระร่วง กับต่างอาณาจักร และเอกสารอ้างอิงทางประ
วัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. อาณาจักรสุโขทัย กับเมืองแพะ และ น่าน	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโข ทัย (2515) จารึกหลักที่ 9 หน้า 149 - ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 45 หน้า 62-67 - พงศาวดารเมือง น่าน ใน ประชุมพง- ศาวดารฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 415-422 	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 64 หน้า 148-150 - คำานานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน ใน ประ ชุมคำานานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 167-171 - พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประ เสริฐอภัยนริศ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาว ดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอภัยนริศ(2515) หน้า 444-445 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระ จักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 505 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน จินตนาภาค(เจิม) (2507) หน้า 5 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสม เด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 4-5 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากคณนัม ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 24 - พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

ตารางที่ 15 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
2. อาณาจักรสุโขทัย กับอาณาจักรลานนา	เช่นเดียวกับตาราง ที่ 14 ข้อ 2	(2505) หน้า 101 เช่นเดียวกับตารางที่ 14 ข้อ 2
3. อาณาจักรสุโขทัย กับอาณาจักรอยุธยา	เช่นเดียวกับตาราง ที่ 16 ข้อ 1	เช่นเดียวกับตารางที่ 16 ข้อ 1
4. อาณาจักรสุโขทัย กับดินแดนอื่น	- เรื่องพระร่วง สุโขทัย ใน ประชุม พงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 91- 100	- คำให้การชาวกรุงเก่า ใน คำให้การชาว กรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระ ราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิติ์ (2515) หน้า 18-29 - พงศาวดารมอญพม่า ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 (2506) หน้า 21 - จดหมายเหตุว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 14 - เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิตยสาร ศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506) หน้า 34

1. อาณาจักรสุโขทัยกับเมืองแพร่และน่าน ในเรื่องความสัมพันธ์นั้น ศีลาจารึก
หลักที่ 9 กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าลิไทยไปทำศึกกับเมืองแพร่ เกี่ยวกับเมืองน่านนั้น ศีลาจา
ริกหลักที่ 45 และ 64 ได้แสดงถึงการเป็นพันธมิตรไมตรีกันระหว่างพระเจ้าไสยสีอไทยกับพระ
ยาคำตันเมืองน่าน เรื่องการเป็นไมตรีกันระหว่างสุโขทัยและเมืองน่านนี้ พงศาวดารเมือง
น่าน และตำนานพระธาตุแช่แห้ง ได้กล่าวเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าลิไทย พระเจ้าไสยสีอ-

ไทย และพระมหากษัตริย์ราชบรมราชาธิราชที่ 1 ยกกองทัพจะไปเอาเมืองซากังราว พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับกล่าวตรงกันทั้งเรื่องราวและศักราชว่า พระเจ้าตากเมืองน่านและพระเจ้ารามคำแหง ใต้ร่วมมือกันต่อต้านกองทัพของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ใน พ.ศ. 1919

2. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรลานนา ดูคำอธิบายการวางที่ 14 ข้อ 2 เรื่องความสัมพันธ์ของอาณาจักรลานนากับอาณาจักรสุโขทัย
3. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรอยุธยา ดูคำอธิบายการวางที่ 16 ข้อ 1 เรื่องความสัมพันธ์ของอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรสุโขทัย
4. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับดินแดนอื่น เรื่องพระร่วงสุโขทัย กล่าวถึงพระร่วงว่า เป็นผู้สนับสนุนมะกะโทให้ได้เป็นใหญ่ในรามัญประเทศ ซึ่งมีเนื้อความเช่นเดียวกับในเอกสารอื่น คือ พงศาวดารมอญพม่า และคำให้การชาวกรุงเก่า ส่วนความสัมพันธ์กับประเทศจีนนั้น ไม่มีเอกสารของฝ่ายไทยที่มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือได้กล่าวให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์นั้น นอกจากเรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัยไปเมืองจีน ซึ่งก็อาจเป็นการยอพระเกียรติมากกว่า จดหมายเหตุจีนฉบับแปลทั้ง 2 ส่วนวน ที่กล่าวถึงชาวเสียน ได้รับการยึดถือมากกว่า เสียนนั้นคือสุโขทัย ซึ่งถ้าเสียนนั้นคือสุโขทัยจริง สุโขทัยก็ต้องเคยทำสงครามกันกับมลายู ตามที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุจีนนั้น แต่ก็ยังขัดแย้งกับเอกสารอีกฉบับหนึ่ง คือ เรื่อง บันทึกว่าค่ายชนบทรรมเนียมประเพณีของเงินละ ของโจวคักกวน ซึ่งเดินทางมาทัมพูชาเมื่อ พ.ศ. 1839 ที่กล่าวว่า ประเทศของชาวเสียนนั้นอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของนครธม¹⁸ ซึ่งไม่ตรงกันกับสถานที่ตั้งของอาณาจักรสุโขทัย ค่ายเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า จำเป็นต้องมีการตรวจสอบจดหมายเหตุจีน ฉบับที่พระเจนจันอักษรแปล โดยการนำต้นฉบับเอกสารภาษาจีนเหล่านั้นมาแปลใหม่ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องในเรื่องนี้และเรื่องราวอื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ไทยก็จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการอย่างยิ่ง

¹⁸โจวคักกวน, บันทึกว่าค่ายชนบทรรมเนียมประเพณีของเงินละ แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510), หน้า 2.

ตารางที่ 16 เหตุการณ์สำคัญในเรื่องความสัมพันธ์ของอาณาจักรอยุธยากับต่าง
อาณาจักร ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ และเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1. อาณาจักรอยุธยา กับอาณาจักรสุโขทัย		
1.1 สมัยสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ 1 กับ พระเจ้าลิไทย	- พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 328- 329 - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103 - พระราชพงศาว- ดารกรุงเก่าฉบับ หลวงประเสริฐอักษร นิติ์ ใน คำให้การ ชาวกรุงเก่า คำให้ การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาว ดารกรุงเก่าฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 443-444	- นิทานพระพุทธรูปสังข์ (2506) หน้า 56- 57 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระ จักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 503- 504 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน จันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 3-4 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสม เด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 3-4 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับ ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23 - พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100
1.2 สมัยหลังจากพระ เจ้าลิไทยสิ้นพระชนม์		

ตารางที่ 16 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
1.2.1 ลักษณะความ ความสัมพันธ์ที่เป็นไม่ ตรีกัน	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508) จารึกหลักที่ 40 หน้า 42-46 จารึกหลักที่ 49 หน้า 85 - ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513) จารึกหลักที่ 40 พิเศษ หน้า 1-4 	<ul style="list-style-type: none"> - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103 - นิทานพระพุทธรูปสังคหะ (2506) หน้า 57-58 - พระราชทานสมณศักดิ์... ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1(2510) หน้า 28
1.2.2 การสงคราม ขยายอาณาเขตของ อยุธยา	<ul style="list-style-type: none"> - พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-447 	<ul style="list-style-type: none"> - ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 504-512 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทบุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 4-11 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 4-11 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23-30

ตารางที่ 16 (ต่อ)

เหตุการณ์สำคัญ	เอกสารหลัก	เอกสารประกอบ
2. อาณาจักรอยุธยา กับอาณาจักรลานนา	เช่นเดียวกับตารางที่ 14 ข้อ 3	- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ เลขา (2505) หน้า 100-106 เช่นเดียวกับตารางที่ 14 ข้อ 3
3. อาณาจักรอยุธยา กับดินแดนอื่น	- พระราชพงศาวดารกรุง เก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษ รนิคี ใน คำให้การชาว กรุงเก่า คำให้การขุน หลวงหาวัด และพระราช พงศาวดารกรุงเก่าฉบับ หลวงประเสริฐอักษรนิคี (2515) หน้า 444-451 - จดหมายเหตุจีนว่าด้วย กรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 24-25, 29-31 - เมืองไทยในจดหมายเหตุ จีน ใน นิตยสารศิลปา กร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506) หน้า 36-42; (ปีที่ 7, กันยายน 2506) หน้า 50-54	- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 502-517 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 2-16 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 2-15 - พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้น ฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22-23 - พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ เลขา (2505) หน้า 99-110 - พงศาวดารเขมร ใน ประชุมพงศาว เล่ม 1 (2506) หน้า 190, 192-193 - พงศาวดารมอญพม่า ใน ประชุมพง- ศาวดารเล่ม 2 (2506) หน้า 34

1. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรสุโขทัย ในที่นี้จะแบ่ง แยกการพิจารณาตามระยะเวลาออกเป็น 2 ตอนคือ สมัยพระเจ้าลิไทย และสมัยหลังจาก พระเจ้าลิไทยสิ้นพระชนม์

1.1 ในสมัยที่พระเจ้าลิไทยยังครองราชย์อยู่ที่สุโขทัยนั้น เป็นระยะเวลาเดียวกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารโยนก ได้รวบรวมความเกี่ยวพันของ 2 อาณาจักรนี้จากชินกาลมาลินี และตำนานพระพุทธรูปหิ๊งค์ไว้ ซึ่งมีความส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันที่รายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ ว่า ในระยะที่พระเจ้าลิไทยทรงเอาใจใส่ทำนุบำรุงทางด้านการศาสนาอยู่นั้น พระเจ้าอู่ทองทรงถือโอกาสนั้นเข้ายึดเมืองชัยนาท หรือสองแควไว้ได้ แล้วให้ขุนหลวงพงั่วเจ้าเมืองสุพรรณบุรี อยู่ครองเมืองสองแคว ต่อมาพระเจ้าลิไทยได้ถวายบรรณาการเป็นอันมากและขอเมืองคืนได้ พระองค์จึงย้ายที่ประทับมาอยู่ที่เมืองสองแคว หรือชัยนาท หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า พระเจ้าลิไทยสิ้นพระชนม์ถัดจากพระเจ้าอู่ทอง แต่ในนิทานพระพุทธรูปหิ๊งค์ได้บอกลำดับเวลาการสิ้นพระชนม์เช่นนี้ไว้ อย่างไรก็ตาม เอกสารทั้งสองก็กล่าวตรงกันว่า เมื่อพระเจ้าลิไทยสิ้นพระชนม์ เมืองสองแควหรือชัยนาทก็กลับตกเป็นของฝ่ายอยุธยาอีก นอกจากนี้ปรากฏว่า เหตุการณ์ในช่วงเวลาที่พระเจ้าอู่ทองและพระเจ้าลิไทยสวรรคตตลอดจนการขึ้นครองราชย์ของขุนหลวงพงั่ว และการยกทัพมายึดอาณาจักรสุโขทัยของพระองค์ ตามที่หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ลำดับเหตุการณ์ไว้นั้น สามารถที่จะปรับเข้ากันได้กับเหตุการณ์ ซึ่งมีศักราชกำกับตามที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ

1.2 สมัยหลังที่พระเจ้าลิไทยสวรรคต ในที่นี้จะพิจารณาตามลักษณะความสัมพันธ์ของทั้งสองอาณาจักร คือ ลักษณะที่เป็นไมตรีกัน และการทำสงครามขยายอาณาเขตของอาณาจักรอยุธยา

1.2.1 สัมพันธไมตรีระหว่างอาณาจักรอยุธยาและสุโขทัย พิจารณาได้จากศิลาจารึกหลักที่ 40 และ 40 พิเศษ ซึ่งเป็นคำจารึกคำสาบถสาบานระหว่างเจ้าเมืองสุโขทัย ซึ่งเรียกตัวเองว่า น้ำพระยา กับกษัตริย์อยุธยาซึ่งเรียกตัวเองว่า หลานพระยา แต่ไม่อาจทราบได้ว่า เป็นคำสาบานของผู้ใดเพราะไม่มีศักราชกำกับไว้ แต่ก็ก็เป็นหลักฐานที่แสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์ของทั้ง 2 อาณาจักรได้คือ นอกจากเรื่องราวตามที่ปรากฏในศิลาจา

ริกแล้ว ยังมีความในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ และนิทานพระพุทธรสิหิงค์ ที่กล่าวถึงเจ้าเมือง
 กำแพงเพชร ชื่อ ทิปัญญาอำมาตย์ หรือ พระยาฐานาศิลา ว่าได้ส่งมารดาของตนให้เป็นชายา
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ตามชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนเรื่องนิทานพระพุทธรสิหิงค์นั้นว่า
 ส่งให้พระรามาริบัติ จากหลักฐานตามที่กล่าวมานี้ทำให้มองเห็นลักษณะความสัมพันธ์ของทั้ง
 สองอาณาจักรในสมัยนี้ได้ประการหนึ่งว่า มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และลักษณะความ
 สัมพันธ์เช่นนี้ยังมีอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 49 อีกหลักหนึ่งที่กล่าวว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง
 พร้อมทั้งพระราชมารดา และพระมาตุจฉาเจ้า ได้เสด็จจากกำแพงเพชรมาทำบุญที่สุโขทัย
 ใน พ.ศ. 1959 และมาพักอยู่ที่ตำหนักเดิมของพระมาตุจฉาเจ้าในเมืองสุโขทัย ข้อที่ควร
 พิจารณาอีกประการหนึ่งคือ ได้พบว่า พระนามของพระราชาพระองค์นี้ ปรากฏอีกแห่งหนึ่ง
 ในจารึกลานทองเรื่องพระราชทานสมณศักดิ์ให้พระมหาเถรสาริบุตร ในหนังสือประชุมจด
 หมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 หน้า 28 ตามประวัติจารึกลานทองนี้พบในกรุงพระบรมราชานุ
 สุพรรณบุรี จารึกขึ้นใน พ.ศ. 1978 ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

1.2.2 การสงครามขยายอาณาเขตของอาณาจักรอยุธยา เริ่มตั้งแต่สมัยเมื่อสม
 เด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขึ้นครองราชย์ และต่อมาอีกอาณาจักรสุโขทัยได้ ความตอนนี้
 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวพ้องกัน พระราชพงศาวดาร
 กรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 ว่า ได้ยกทัพไปตีเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักร
 สุโขทัยหลายครั้ง จนถึง พ.ศ. 1921 ซึ่งเป็นปีที่พระมหาธรรมราชาออกมาถวายบังคม หลัง
 จากนั้นไปจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีครองราชย์
 ครั้งที่ 2 รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี และตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระอินทราชา ไม่มีเอกสาร
 ใดกล่าวถึงเรื่องการทำศึกระหว่างอยุธยาและสุโขทัยเลย จนกระทั่งในปี พ.ศ. 1962
 ตามศักราชของพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ที่กล่าวว่า พระมหาธรรมราชา
 นฤพาน และเมืองเหนือทั้งปวงเกิดจลาจล ซึ่งทำให้สมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปถึงเมือง
 นครสวรรค์ ในครั้งนั้น พระยาบาลและพระยารามออกมาถวายบังคม ลักษณะความสัมพันธ์
 ของสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยาในสมัยต่อมา เป็นในลักษณะที่ทางอยุธยาแต่งตั้งบุคคลไป
 ปกครอง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวความในเรื่องนี้ตอ้งกัน แต่บอกศักราชผิด
 ไปจากฉบับหลวงประเสริฐฯ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านนา ดูคำอธิบายตารางที่ 14 ข้อ 3 เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยา

3. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับดินแดนอื่น ดินแดนอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรอยุธยาในระหว่างรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ เขมร ทวาย และจีน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับได้กล่าวถึงการยกทัพไปตีเขมร 2 ครั้ง แต่พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ฉบับเดียวที่มีได้กล่าวถึงการยกไปรบครั้งแรก ฉบับอื่น ๆ กล่าวว่าในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อแรกตั้งพระนครศรีอยุธยา ได้ส่งพระราเมศวรออกไปตีเมืองนครหลวง เนื่องจากขอมแปรพักตร์ และได้เชิญพระบรมราชาธิราช ซึ่งเป็นพระเชษฐาครองเมืองสุพรรณบุรี ยกทัพออกไปช่วยพระราเมศวรจึงได้ชัยชนะ และพงศาวดารเขมรกล่าวว่า พ.ศ. 1895 พระเจ้ารามาธิบดีได้ยกทัพไปพระนครหลวง และได้เมืองใน พ.ศ. 1896 ครั้งนั้นทรงแต่งตั้งให้ราชบุตรของพระเจ้าลำพองครองราชย์เมืองพระนครหลวง และกล่าวต่อไปว่า ต่อมาพระเจ้ารามาธิบดีที่ 1 ได้ยกทัพไปตีเขมรอีกครั้งหนึ่ง และในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ยกทัพไปล้อมเมืองนครธมใน พ.ศ. 1915 และได้เมืองใน พ.ศ. 1916 เรื่องการรบเขมรครั้งนี้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแทบทุกฉบับกล่าวว่า พ.ศ. 1915 พระบรมราชาได้เสด็จไปเอาเมืองนครพิงค์คาและเมืองแขงเทรา ในสมัยสมเด็จพระราเมศวรครองราชย์ครั้งที่ 2 มีเหตุการณ์ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มิได้กล่าวถึง แต่พระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ กล่าวว่า เขมรได้ยกทัพมารบกวนแถบเมืองชลบุรีและเมืองจันทบุรีจึงต้องเสด็จยกทัพไปเอาเมืองกัมพูชา และตั้งแม่ทัพอยุธยาให้อยู่รั้งเมืองกัมพูชา ส่วนการรบกับเขมรในครั้งหลังสุดในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 พระราชพงศาวดารทุกฉบับรวมทั้งพงศาวดารเขมรมีความพ้องกันว่า ใน พ.ศ. 1974 ได้เสด็จไปเอาเมืองนครหลวง และตั้งโอรสให้ครองเมืองนครหลวง ส่วนเรื่องความสัมพันธ์กับเมืองทวาย ซึ่งเป็นเมืองชายแดนของพม่า พระราชพงศาวดารทุกฉบับ และพงศาวดารมอญพม่ากล่าวความตรงกัน และโดยถือศักราชตามฉบับหลวงประเสริฐฯ ว่าใน พ.ศ. 2031 กรุงศรีอยุธยายึดเมืองทวายได้ จดหมายเหตุจีนฉบับแปลทั้งสองฉบับ ได้กล่าวว่ากรุงศรีอยุธยามีการติดต่อทางด้านการค้าขายกับประเทศจีนอยู่ตลอดมา และยังคงกล่าวด้วยว่า นอกจากจีนแล้ว กรุงศรี

อยุธยายังทำการค้าขายกับหมู่เกาะวิวกิว ส่วนการค้าขายทางทะเลสมัยนั้นจีนกล่าวว่ากรุงศรีอยุธยามีเรื่องกระทบกระทั่งกับจามปา และสุมาตราด้วย

กรณีศึกษาเรื่องจากเอกสารที่นำมาศึกษา

เพื่อใช้ประโยชน์ทางด้านบรรณารักษศาสตร์ ได้จัดทำกรณีลำดับตามอักษรของหัวเรื่อง (Subject index) ของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทยในขอบเขตการศึกษาวิจัยนี้ แต่ละหัวเรื่องให้รายชื่อเอกสารที่มีคุณค่าต่อการศึกษาค้นคว้า โดยลำดับตามอักษรของชื่อเอกสาร ท้ายเอกสารแต่ละเรื่องระบุปีที่พิมพ์เอกสารไว้ในเครื่องหมายวงเล็บ และให้หมายเลขหน้าของเรื่องราวนั้น ๆ ตามที่ปรากฏในเอกสาร เอกสารเล่มใดเป็นเอกสารหลัก ใช้ประโยชน์ได้มากในแต่ละเรื่อง ได้ใส่เครื่องหมาย * ไว้เป็นที่สังเกต ดังนี้

ลานนา, อาณาจักร

ลานนา, อาณาจักร - การปกครองสมัยราชวงศ์มังราย

- สมัยก่อนพระเจ้ามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 9-29
- ตำนานสิงหนวัติภูมิ ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 132-140
- * พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515)
หน้า 11-12
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 262-295
พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่
5, มกราคม 2514) หน้า 90-100
- * มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 1-8
เรื่องราวราชวงศ์ปกครองพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด
แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 375-383

- สมัยเชียงใหม่ตอนต้น: สมัยพระเจ้ามังรายถึงพระเจ้าว้าย

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 29-41

ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 140-163

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515)

หน้า 12-13

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 252-255, 296-315

* มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 2

*

- สมัยเชียงใหม่ตอนกลาง: สมัยพระเจ้าว้ายถึงพระเจ้าติโลกราช

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 41-68

ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 163-

174

* พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4
(2507) หน้า 417-425

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 315-382

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี

(ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 50-57; (ปีที่ 5,

กันยายน 2514) หน้า 74-84

เรื่องราววงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด

แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 387-392

*

- สมัยเชียงใหม่ตอนปลาย: สมัยพระยอดเชียงรายถึงพระเมกุฏิ

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 68-78

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 383-431

เรื่องราววงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด

แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 393-400

*

ลานนา, อาณาจักร - ความสัมพันธ์กับต่างอาณาจักร, สมัยราชวงศ์มังราย

- อาณาจักรลานนากับรัฐอิสระใกล้เคียง: ทริภุญชัย, พะเยา, น่าน, แพร่

* ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 93

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 13-16, 39, 52-53

ตำนานสิงหนวัติภูมิาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 133,

139

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515)

หน้า 29-31, 33-34

* พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4

(2507) หน้า 417-422, 413

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 264-280, 313, 353-354

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี

(ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 48

เรื่องราวราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด

แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 383

*

- อาณาจักรลานนากับอาณาจักรสุโขทัย

ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98-99, 103-104

ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ใน ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2

(2513) หน้า 144-145

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 26-29, 43, 45-46

นิทานพระพุทธรูปหิ้งค์ (2506) หน้า 56-65

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

จารึกหลักที่ 62 หน้า 136-142

จารึกหลักที่ 67 หน้า 210

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)

จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-99

จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-129

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 32

- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 273-274, 291-295, 321-323, 327-330, 339-342

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 445

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 105-106; (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 52, 54-55

เรื่องราชวงศ์ปกครองพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 383, 388

*

- อาณาจักรลานนากับอาณาจักรอยุธยา

ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 104, 125

ตำนานพระธาตุจุมพิตนคร ใน ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513) หน้า 82-83

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 42-43, 51-74

นิทานพระพุทธรูปสังค (2506) หน้า 65

- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 326, 330-331, 350-382, 389-394, 401-419

* พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาว

คารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515)

หน้า 445, 448-450, 453-455

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507)

หน้า 503-504, 506-507, 514-515, 521-522

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 5-7,

13-14, 20-21

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)

หน้า 5-7, 13-14

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า

24-26, 31-32, 36-37

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 101-103, 108-

109, 112-114

* พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่

5, พฤษภาคม 2514) หน้า 51; (ปีที่ 5, กันยายน

ย 2514) หน้า 78-79

เรื่องราชวงศ์ปกเกล้าพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด

แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 394-395

ลลิตยวนพ่าย (2512) หน้า 17-64

ศิลาจารึก ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 13, พฤศจิกายน 2512) หน้า 77-79

ศิลาจารึกวัดจุฬามณี จากเรื่อง "ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธบาทจำลอง..."

ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (2510)

หน้า 32

*

- อาณาจักรลานนากับอาณาจักรอื่น: พุกาม อังวะ สอ แกว และล้านช้าง

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 12-13, 22-24, 47-48

ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า

166, 176

พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4

(2507) หน้า 424

พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาดูกง ในประชุมพงศาว

ดารเล่ม 4 (2506) หน้า 322-324

- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 267-269, 283-287, 343-346, 375-376, 413-424

พงศาวดารล้านช้าง ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (2506) หน้า 161-162

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่

5, มกราคม 2514) หน้า 101-103; (ปีที่ 5,

พฤษภาคม 2514) หน้า 55-57

เรื่องราววงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด

แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 381

*

ลานนา, อาณาจักร - ที่มาของอาณาจักรและลำดับการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ราชวงศ์
มังราย

- ที่มาของอาณาจักร

- * ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 92-94
- ตำนานพระธาตุคอกยุงเมืองเชียงใหม่ ใน ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และ
ภาคที่ 2 (2513) หน้า 7-9
- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 3-29
- * ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 95-140
- พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงใหม่ ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515)
หน้า 2-32
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 241-295
- พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่

5, มกราคม 2514) หน้า 85-90

เรื่องราววงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด
แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 344-383

*

- ลำดับการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย

* ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 110-152

* คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 29-78

คำานานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 140-
177

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

จารึกหลักที่ 76 หน้า 210

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 295-431

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
445

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่
5, มกราคม 2514) หน้า 85-110; (ปีที่ 5,
พฤษภาคม 2514) หน้า 41-57; (ปีที่ 5, กันยายน
2514) หน้า 73-84

เรื่องราววงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด
แห่งชาติ เล่ม 4 (2507) หน้า 384-400

*

ลานนา, อาณาจักร - ศาสนา ศิลปวิทยา และขนบธรรมเนียมประเพณี, สมัยราชวงศ์มังราย

- ขนบธรรมเนียมประเพณี

จารึก ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 13, พฤศจิกายน 2512) หน้า 77-79;

- (ปีที่ 13, มกราคม 2513) หน้า 107-113;
 (ปีที่ 13, มีนาคม 2513) หน้า 93-100;
 (ปีที่ 14, กันยายน 2513) หน้า 87-93;
 (ปีที่ 14, พฤศจิกายน 2513) หน้า 95-100;
 (ปีที่ 14, มกราคม 2514) หน้า 115-119;
 (ปีที่ 14, มีนาคม 2514) หน้า 82-87

ประชุมค่านานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513)

- ค่านานพระธาตุจุมพิตนคร หน้า 82-87
 * ค่านานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน หน้า 173
 ค่านานพระธาตุคอกยุงเมืองเชียงใหม่ หน้า 15-19
 ค่านานพระธาตุคอกยู่เทพ หน้า 144-150
 * ค่านานพระธาตุลำปางหลวง หน้า 68
 ค่านานพระธาตุหริภุญชัย หน้า 40-55

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

- จารึกหลักที่ 62-63 หน้า 136-145
 จารึกหลักที่ 65-74 หน้า 152-205
 จารึกหลักที่ 76 หน้า 210-216

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)

- จารึกหลักที่ 87 หน้า 17-20
 จารึกหลักที่ 99-101 หน้า 82-94
 จารึกหลักที่ 103-105 หน้า 106-122
 จารึกหลักที่ 107 หน้า 134-135
 * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 267, 315-393
 * มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 97-98, 101

- ความเป็นไปทางพุทธศาสนา
- * ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98-99, 106-110
 คำานานพระธาตุคอกยสุเทพ ใน ประชุมคำานานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2
 (2513) หน้า 144-145
- คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 21-25, 41-59
- * คำานานมูลศาสนา (2482) หน้า 216-262
 คำานานสิงหนาทิกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 166-167
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)
 จารึกหลักที่ 62 หน้า 136-142
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 282-288, 317-403
 พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี
 (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 50-57

*

- ความรุ่งเรืองทางค่านศิลป์วิทยา
- * ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 95-152
 คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 21-25, 41-45
- * นิทานพระพุทธรลีหิงค์ (2506) หน้า 62, 66- 71
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 283-287, 315-374
 พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่
 5, มกราคม 2514) หน้า 101-103
- * รัตนหิมพวงศ์: คำานานพระแก้วมรกต (2510) หน้า 45-58

*

ลานนา, อาณาจักร - สังคมและเศรษฐกิจ, สมัยราชวงศ์มังราย

- สถาปทางเศรษฐกิจ

คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 10

ประชุมค่านานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 (2513)

ค่านานพระธาตุจุมพิตนคร หน้า 81-82

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 264

พื้น 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี
(ปีที่ 5, มกราคม 2514) หน้า 91

* มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 96-125

*

- สถาปทางสังคม

* พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61
(2515) หน้า 11-12, 14

* มังรายศาสตร์ (2514) หน้า 1-126

สุโขทัย, อาณาจักร

สุโขทัย, อาณาจักร - การปกครอง, สมัยราชวงศ์พระร่วง

- อาณาจักรสุโขทัยสมัยแรก: สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ถึงสมัยพระเจ้าลิไทย
ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 100-101

ค่านานพระธาตุกอยสุเทพ ใน ประชุมค่านานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2
(2513) หน้า 142-144

ค่านานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 15

นิทานพระพุทธรูปหิ้งค์ (2506) หน้า 41-43

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (2515)

จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-6

จารึกหลักที่ 3 หน้า 38-43

จารึกหลักที่ 4 หน้า 50-53

จารึกหลักที่ 5 หน้า 61-63

จารึกหลักที่ 8 หน้า 110-114

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 271-272

เมืองไทยในจดหมายเหตู่จีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506)

หน้า 33

*

- อาณาจักรสุโขทัยสมัยหลัง : สมัยหลังพระเจ้าลิไทยถึงสมัยพระมหาธรรมราชา

บรมपाल

ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 97-98

นิทานพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ (2506) หน้า 56-65

* ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 27-28

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

จารึกหลักที่ 38 หน้า 26-28

จารึกหลักที่ 46 หน้า 72-73

จารึกหลักที่ 49 หน้า 83-87

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)

* จารึกหลักที่ 93 หน้า 54-55

จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-100

จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-129

* พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 328-331

* พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง

เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาว

ดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515)

หน้า 444-447

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า

504-512

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 4-11

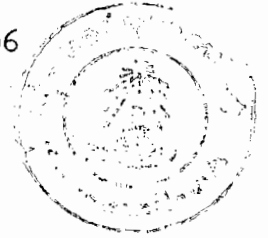
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)

หน้า 4-11

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23-

30

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100-106

สุโขทัย, อาณาจักร - ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ, สมัยราชวงศ์พระร่วง

- อาณาจักรสุโขทัยกับดินแดนอื่น: มอญ และ จีน

คำให้การชาวกรุงเก่า ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ
พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์
(2515) หน้า 18-29

จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 14

พงศาวดารมอญพม่า ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (2506) หน้า 21

เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิคมสารคดีปกกร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506)
หน้า 34

* เรื่องพระร่วงสุโขทัย ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 91-100

- อาณาจักรสุโขทัยกับเมืองแพร่และน่าน

ตำนานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน ใน ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่
2 (2513) หน้า 167-171

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

* จารึกหลักที่ 45 หน้า 62-67

จารึกหลักที่ 64 หน้า 148-150

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)

จารึกหลักที่ 9 หน้า 149

* พงศาวดารเมืองน่าน ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4

(2507) หน้า 415-422

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
444-445

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า
505

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 5
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)
หน้า 4-5

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 24
พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 101

*

- อาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรลานนา คู่มือ ความสัมพันธ์ของอาณาจักรลานนา
กับอาณาจักรสุโขทัย

*

- อาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรอยุธยา คู่มือ ความสัมพันธ์ของอาณาจักรอยุธยา
กับอาณาจักรสุโขทัย

*

สุโขทัย, อาณาจักร - ที่มาของอาณาจักรและลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง
- ที่มาของอาณาจักร

คำให้การชาวกรุงเก่า ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด
และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ (2515) หน้า 11-17

จุดยุทธการวงศ์ความเรียง ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า
49-59

- ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 100
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)
จารึกหลักที่ 45 หน้า 62
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (2515)
จารึกหลักที่ 2 หน้า 13-14
- พงศาวดารเหนือ ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐฯ
และฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และพงศาวดารเหนือ
ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า
326-328
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 4-6
เรื่องพระร่วงสุโขทัย ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า 84-90
- *
- ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง
จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 14
- * ชินกาลมาลีปกรณ์ (2510) หน้า 103
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2514) หน้า 45-46
- * ประชุมจดหมายเหตุสุโขทัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 27
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)
จารึกหลักที่ 38 หน้า 26
จารึกหลักที่ 45 หน้า 62
จารึกหลักที่ 46 หน้า 71
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)
จารึกหลักที่ 93 หน้า 42
จารึกหลักที่ 102 หน้า 98-100
จารึกหลักที่ 106 หน้า 126

- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)
 - จารึกหลักที่ 1 หน้า 1
 - จารึกหลักที่ 4 หน้า 50
 - จารึกหลักที่ 5 หน้า 63
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 339-343
- * พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-447
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า 504-512
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 4-11
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) 4-11
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23-30
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100-106.
- * หน้า 15 ราชวงศ์ ใน วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ 5, พฤษภาคม 2514) หน้า 54-56; (ปีที่ 5, กันยายน 2514) หน้า 78
- เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506) หน้า 35

*

สุโขทัย, อาณาจักร - ศาสนา ศิลปวิทยา และขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยราชวงศ์พระร่วง - ขนบธรรมเนียมประเพณี
นางนพมาศหรือคำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (2513) หน้า 1-159

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

- จารึกหลักที่ 36 หน้า 21
- * จารึกหลักที่ 45 หน้า 62-67
- จารึกหลักที่ 46 หน้า 73
- จารึกหลักที่ 49 หน้า 83-87

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)

- จารึกหลักที่ 90 หน้า 30
- จารึกหลักที่ 93 หน้า 42-56
- จารึกหลักที่ 95 หน้า 61-63
- จารึกหลักที่ 102 หน้า 97-100
- จารึกหลักที่ 106 หน้า 125-130
- จารึกหลักที่ 130 หน้า 267

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)

- * จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-3
- จารึกหลักที่ 4 หน้า 51-52
- จารึกหลักที่ 13 หน้า 183
- จารึกหลักที่ 14 หน้า 185-187
- จารึกหลักที่ 15 หน้า 191-195

*

- ความเป็นไปทางพุทธศาสนา

ชินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 98-99

ตำนานมูลศาสนา (2482) หน้า 226-242

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)

- จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-4
- จารึกหลักที่ 4 หน้า 52-54
- จารึกหลักที่ 5 หน้า 62-65

จารึกหลักที่ 6 หน้า 72-75

จารึกหลักที่ 9 หน้า 149-156

*

- ความรุ่งเรืองทางคานศิลปะวิทยา

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)

จารึกหลักที่ 93 หน้า 47-56

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)

จารึกหลักที่ 1 หน้า 2-6

จารึกหลักที่ 3 หน้า 38-43

จารึกหลักที่ 4 หน้า 50-52

จารึกหลักที่ 5 หน้า 61

จารึกหลักที่ 7 หน้า 76-79

จารึกหลักที่ 8 หน้า 110-114

จารึกหลักที่ 12 หน้า 180-181

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5 (2514) หน้า 1-130

*

สุโขทัย, อาณาจักร - สังคมและเศรษฐกิจ, สมัยราชวงศ์พระร่วง

- สภาพทางเศรษฐกิจ

จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 11-14

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)

* จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-5

จารึกหลักที่ 3 หน้า 42

จารึกหลักที่ 13 หน้า 183

เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7, กรกฎาคม 2506)

หน้า 31-36

*

- สภาทางสังคม

- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)
จารึกหลักที่ 49 หน้า 83-86
- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (2515)
- * จารึกหลักที่ 1 หน้า 1-5
จารึกหลักที่ 3 หน้า 42
จารึกหลักที่ 5 หน้า 61

อยุธยา, อาณาจักร

อยุธยา, อาณาจักร -การปกครอง, ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึง แผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

- ศึกษาจากกฎหมายปกครอง

- * กฎหมายตรา 3 ควง (2505-2506)
กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 69-159
พระไอยการกระบดศึก (เล่ม 4, 2505) หน้า 123-148
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (เล่ม 1, 2505) หน้า 278-327
พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 219-277
พระไอยการอาชวราช (เล่ม 4, 2505) หน้า 106-114
พระไอยการอาชวหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 1-105
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) (2507) หน้า

513

- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 12
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)

หน้า 12

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 30

-31-

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 107

*

-ศึกษาตามพฤติกรรมการปกครอง

* กฎหมายตรา 3 ควง (2505-2506)

พระโอยการลักษณะรับฟ้อง (เล่ม 2, 2505) หน้า 27-37

พระโอยการอาชญาหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 34, 48, 75-76, 92

* พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้ การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
444-449

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า
502-517

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 2-16

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)
หน้า 1-16

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-
33

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 98-110

พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวง
ประเสริฐฯ และฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ) และพง-
ศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2
(2504) หน้า 286-289

*

อยุธยา, อาณาจักร - ความสัมพันธ์กับต่างอาณาจักร, ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ 1 ถึง แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

- อาณาจักรอยุธยา กับดินแดนอื่น: เขมร จีน และ ทวาย

- * จดหมายเหตุนั้นว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 24-25, 29-31
พงศาวดารเขมร ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 1 (2506) หน้า 190, 192-
193

พงศาวดารมอญพม่า ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (2506) หน้า 34

- * พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
444-451

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาค) (2507) หน้า
502-517

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (2507) หน้า 2-16

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)
หน้า 2-15

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22
-33

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 99-110

- *
- อาณาจักรอยุธยา กับอาณาจักรลานนา คู่มือ ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรลาน
นากับอาณาจักรอยุธยา

*

- อาณาจักรอยุธยา กับอาณาจักรสุโขทัย

- * อินกาลมาลีปกรณ์ (2501) หน้า 103

นิทานพระพุทธรูป (2506) หน้า 56-58

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 28

- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)
 - จารึกหลักที่ 40 หน้า 42-46
 - จารึกหลักที่ 49 หน้า 85
- * ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513)
 - จารึกหลักที่ 40 พิเศษ หน้า 1-4
- * พงศาวดารโยนก (2504) หน้า 320-329
- * พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 443-447

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า 503-512

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 3-11

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 3-11

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 23

-30

ประชุมพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 100-106

อยุธยา, อาณาจักร - ที่มาของอาณาจักร และลำดับการสืบราชสมบัติของกษัตริย์, ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

- ที่มาของอาณาจักร

คำให้การชาวกรุงเก่า ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ

- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษร
 ษรณิศ (2515) หน้า 32-55
- จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 56
- จุลยุทธการวงศ์ความเรียง ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า
 69-83
- ตำนานสิงหนาทกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 (2515) หน้า 178
- เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 (2503) หน้า
 102-104
- พงศาวดารเหนือ ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐ
 และฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ) และพงศาวดารเหนือ
 ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 หน้า 352-
 356, 366-371, 382-388
- พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรณิศ ใน คำให้การชาวกรุง
 เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
 กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรณิศ (2515) หน้า
 443
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 19-
 20
- พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวง
 ประเสริฐฯ และฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ) และพงศา-
 วดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2
 (2504) หน้า 281-284
- ราชอาณาจักรสยามหรือจดหมายเหตุสุลาอูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 (2510) หน้า
 34-35

- ลำดับการสืบราชสมบัติ

- * พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 443-452

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า 501-517

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทบุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 1-16

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515) หน้า 1-16

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากคัมภีร์ของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-33

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 90-110

พระราชพงศาวดารสังเขป ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐฯ และฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ) และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2 (2504) หน้า 291

*

อยุธยา, อาณาจักร - ศาสนา ศิลปวิทยา และขนบธรรมเนียมประเพณี, ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึง แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

- ขนบธรรมเนียมประเพณี

- * กฎหมายตรา 3 ควาง (2505-2506)

กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 70

พิธีท้าวหน้าลุยเพลิง (เล่ม 2, 2505) หน้า 105-122

* ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (2508)

จารึกหลักที่ 41-44 หน้า 48-59

จารึกหลักที่ 48 หน้า 78-80

จารึกหลักที่ 50-51 หน้า 89-90

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
444-451

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า
503-515

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 3-15

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)
หน้า 3-15

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากคณฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22-
33

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 99-109

*

- ความเป็นไปทางพุทธศาสนา

* ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510) หน้า 26, 28, 30

* พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุง
เก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า
444-450

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (2507) หน้า
503-515

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) 2507) หน้า 3-15

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2505)

หน้า 3-15

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 22-

33

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 99-109

ศิลาจารึกวัดจุฬามณี จากเรื่อง "ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลอง..."

ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1 (2510

หน้า 32

*

- ความรุ่งเรืองทางค่านศิลปะวิทยา

- * พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (2515) หน้า 444-451

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) (2507) หน้า

501-515

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (2507) หน้า 1-14

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (2515)

หน้า 1-14

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (2507) หน้า 21-

32

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505) หน้า 98-108

*

อยุธยา, อาณาจักร - สังคมและเศรษฐกิจ, ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

- สภาพทางเศรษฐกิจ

* กฎหมายตรา 3 ควง (2505-2506)

กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 129, 138-139

พระอัยการเบคเสจร (ว่าด้วยที่ดิน) (เล่ม 3, 2506) หน้า 94-125

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 235

พระไอยการลักษณะภูหนี่ (เล่ม 3, 2506) หน้า 59-93

พระไอยการอาชฎาหลวง (เล่ม 4, 2505) หน้า 36-39, 86-88

* จคหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ (2511) หน้า 24

* เมืองไทยในจคหมายเหตุจีน ใน นิตยสารศิลปากร (ปีที่ 7 กรกฎาคม 2506)

หน้า 41

*

- สภาทวงสังคม

* กฎหมายตรา 3 ควง (2505-2506)

กฎมณเฑียรบาล (เล่ม 1, 2505) หน้า 69-159

พระอัยการเบคเสจร (ว่าด้วยที่ดิน) (เล่ม 3, 2506) หน้า 115

พระอัยการลักษณะโจร (เล่ม 3, 2506) หน้า 208-302

พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (เล่ม 1, 2505) หน้า 278-327

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน (เล่ม 1, 2505) หน้า 219-277

พระไอยการทาส (เล่ม 2, 2505) หน้า 336-343

พระไอยการลักษณะภูหนี่ (เล่ม 3, 2506) หน้า 59-93

พระไอยการลักษณะฉัวเมีย (เล่ม 2, 2505) หน้า 205-284

พระไอยการลักษณะภฎาน (เล่ม 2, 2505) หน้า 68-104

พระไอยการลักษณะรับฟ้อง (เล่ม 2, 2505) หน้า 27-37, 50-56

พระไอยการลักษณะฎกเมียผู้คนทาน (เล่ม 3, 2506) หน้า 1-20
